

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна робота магістра

на тему **ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ
Д. ПАВЛИЧКА ТА І. ДРАЧА**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0351-у,

спеціальності 035 “Філологія”

освітньої програми “Українська мова та література”

спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”

К. О. Ракита

Керівник канд. філол. наук, доц. Л. П. Бойко

Рецензент канд. філол. наук, доц. С. В. Сабліна

Запоріжжя

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*
Кафедра *української мови*
Рівень вищої освіти *магістр*
Спеціальність 035 “*Філологія*”
Освітня програма “*Українська мова та література*”
Спеціалізація 035.01 “*Українська мова та література*”

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови

_____ Р. О. Христіанінова

03 листопада 2022 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Ракиті Кирилові Олександровичу

1. Тема роботи *Засоби вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча*, керівник роботи *Бойко Лариса Петрівна*, кандидат філологічних наук, доцент, затверджені наказом ЗНУ від 20 жовтня 2022 року № 1396-с.

2. Термін подання студентом роботи – 11.11. 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи: *Драч І. Ф. Крила. Поезії. Харків : Фоліо, 2001. 75 с. ; Павличко Д. В. Вибрані твори : у 2 т. / редкол. : М. П. Заблук та ін. ; авт. вступ. ст. М. Г. Жулинський. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2008. Т. 1. 604 с. ; Павличко Д. В. Твори : у 3 т. / ред. О. С. Зеник ; авт. передм. В. П. Моренець. Київ : Дніпро, 1989. Т. 1. 501 с. ; наукові праці М. Баган, В. Бондаренка, І. Вихованця, А. Загнітка, Л. Кардаш, О. Куц, Н. Озерової, А. Паславської та ін.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що їх належить розробити):

1. Лінгвальна природа категорії заперечення.

2. Засоби вираження заперечення на словотвірному рівні в поезії Д. Павличка та І. Драча.

3. Засоби вираження заперечення на морфологічному рівні в розгляданій поезії.

4. Засоби вираження заперечення на синтаксичному рівні.

5. Продуктивність використання засобів вираження заперечення у поезії Д. Павличка та І. Драча.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Бойко Л. П., доцент	06.12.2021	06.12.2021
Перший розділ	Бойко Л. П., доцент	03.01.2022	03.01.2022
Другий розділ	Бойко Л. П., доцент	04.04.2022	04.04.2022
Третій розділ	Бойко Л. П., доцент	20.06.2022	20.06.2022
Висновки	Бойко Л. П., доцент	03.10.2022	03.10.2022

6. Дата видачі завдання – 06.09.2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назви етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Жовтень – листопад 2021 р.	Виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	Жовтень – листопад 2021 р.	Виконано
3.	Написання вступу	грудень 2021 р.	Виконано
4.	Підготовка розділу 1 “Категорія заперечення як об’єкт лінгвістичних досліджень”	Січень – квітень 2022 р.	Виконано
5.	Написання розділу 2 “Експліцитні засоби вираження заперечення в поезії Д. Павличка”	Квітень – червень 2022 р.	Виконано
6.	Написання розділу 3 “Експліцитні засоби вираження заперечення в поезії І. Драча ”	Червень – жовтень 2022 р.	
7.	Формулювання висновків	Жовтень 2022 р.	Виконано
8.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Жовтень – листопад 2022 р.	Виконано
9.	Захист роботи	Грудень 2022 р.	

Студент

К. О. Ракита

Керівник роботи

Л. П. Бойко

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер

С. В. Сабліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра “Засоби вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча” містить 57 сторінок.

Для виконання кваліфікаційної роботи дібрано понад 500 прикладів, опрацьовано 48 наукових джерел.

Об’єктом дослідження стала мова поезії Д. Павличка та І. Драча.

Предметом дослідження були словотворчі, морфологічні та синтаксичні засоби вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча.

Мета дослідження – порівняльний аналіз засобів вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча.

У процесі дослідження виконано такі **завдання**:

- 1) з’ясовано лінгвальну природу категорії заперечення;
- 2) виявлено іманентні властивості заперечення, які дають підстави зарахувати його до класу мовних універсалій;
- 3) здійснено аналіз словотворчих засобів вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча;
- 4) схарактеризовано засоби вираження заперечення на морфологічному та синтаксичному рівнях у поезії Д. Павличка та І. Драча;
- 5) визначено продуктивність засобів вираження заперечення у мовотворчості письменників.

Дослідження велося із застосуванням таких **методів і прийомів**: методу суцільної вибірки, описового методу з його універсальними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів і явищ, методу контекстуального аналізу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше зроблена спроба виявити й проаналізувати засоби вираження заперечення на морфологічному, синтаксичному та словотвірному рівнях у поезії Д. Павличка та І. Драча.

Сфера застосування – результати дослідження можуть бути використані в школах різних типів на уроках української мови під час вивчення відповідних розділів та на уроках української літератури при вивченні творчості Д. Павличка та І. Драча, у позакласній роботі, на засіданнях лінгвістичних гуртків, а також у науково-дослідній роботі.

Ключові слова: ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ, ЕКСПЛІЦИТНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ, КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ, МОВНА УНІВЕРСАЛІЯ, ПОДВІЙНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ, СЛОВОТВОРЧІ ЗАСОБИ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

ABSTRACT

Master's thesis "The Means of Expression of Objection in the Poetry of D. Pavlychko and I. Drach" contains 57 pages.

To fulfill the thesis more than 500 examples were selected, 48 scientific sources were studied.

The object of the study was the language of the works of Dmytro Pavlychko and Ivan Drach.

The subject of the study was word-forming, morphological and syntactic means of expressing negation in the poetry of D. Pavlychko and I. Drach.

The aim of the study was a comprehensive analysis of the means of expressing negation in the poetry of D. Pavlychko and I. Drach.

During the study the following **tasks** were completed:

- 1) the linguistic nature of the negation category is clarified;
- 2) the immanent properties of the negation were revealed, which give grounds for including it in the class of linguistic universals;
- 3) the analysis of the word-forming means of expressing negation in the poetry of D. Pavlychko and I. Drach was carried out;
- 4) the means of expressing negation at the morphological and syntactic levels in the poetry of D. Pavlychko and I. Drach are characterized;
- 5) the productivity of the means of expression of negation in the speech-making of writers is determined.

The research was conducted using the following **methods** and techniques: the method of continuous sampling, the descriptive method with its universal techniques of observation, systematization and interpretation of linguistic facts and phenomena, and the method of contextual analysis.

Scientific novelty of the study is that for the first time in Ukrainian studies an attempt to identify and analyze the means of expressing negation at the morphological, syntactic, and word-forming levels in the poetry of D. Pavlychko and I. Drach.

Application Field. The results of the research can be used in schools of various types in Ukrainian language lessons during the study of relevant sections and in Ukrainian literature lessons when studying the work of D. Pavlychko and I. Drach, in extracurricular work, at meetings of linguistic circles, as well as in research work.

Key words: GRAMMATICAL MEANS OF OBJECTION, EXPLICIT OBJECTION, CATEGORY OF OBJECTION, LANGUAGE UNIVERSAL, DOUBLE OBJECTION, WORD-FORMING MEANS WITH OBJECTION SEMANTICS

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	10
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЛІЦИТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ Д. ПАВЛИЧКА.....	26
2.1. Засоби вираження заперечення на словотвірному рівні.....	26
2.2. Засоби вираження заперечення на морфологічному та синтаксичному рівнях.....	32
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЛІЦИТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ І. ДРАЧА.....	41
3.1. Засоби вираження заперечення на словотвірному рівні.....	41
3.2. Засоби вираження заперечення на морфологічному та синтаксичному рівнях.....	44
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54

ВСТУП

Категорія заперечення є складною багаторівневою категорією мови. Природні мови беззастережно підлягають принципові поляризації: кожне висловлення, кожне запитання обертається між двома величинами – так і ні, істина і хиба. Тому з'ясування суті заперечення є водночас ключем до розуміння суті мови.

Суперечливі підходи до визначення суті заперечення зумовлені насамперед багатогранністю цього мовного феномена, його взаємодією з іншими категоріями – предикативністю, модальністю, просодикою, оцінкою і т. д. Без сумніву, що заперечення дотичне до зазначених категорій, але йому властиві й специфічні ознаки, які творять його іманентну суть. Ядро мовної категорії заперечення формується логічним запереченням – оператором, який перетворює зміст висловлення на протилежний. Однак об'єктивний аналіз заперечних речень диктує потребу розмежовувати щонайменше чотири, відносно автономних сфери дії заперечення – синтаксичну, семантичну, прагматичну та просодичну, в рамках яких заперечення отримує відповідну специфічну характеристику.

Останнім часом посилився інтерес мовознавців до проблеми заперечення. Заперечення є важливою категорією мови, одна з основних розумових операцій. Універсальність заперечення зумовлена прагненням людини до диференціації явищ дійсності й відбиттям цього процесу в мові. Такі мовознавці, як М. Баган [1], В. Бондаренко [5], В. Діброва [12], Н. Озерова [34], А. Паславська [41] зараховують заперечення до мовних універсалій.

Посилена увага дослідників до проблематики заперечення зумовлена широким феноменологічним спектром цієї категорії не лише у мовознавстві, але й у суміжних дисциплінах – філософії, логіці, літературознавстві, історії, мистецтвознавстві, математиці, теології.

Категорія заперечення в мові характеризується розгорнутою, складною системою засобів вираження й неоднорідністю семантики, що продовжує

привертати увагу дослідників, не дивлячись на багатолітню традицію в її вивченні. Проте дотепер в науковій літературі немає єдності думок щодо категоріальної належності заперечення. Воно визначається як логіко-граматична (В. Бондаренко), граматична (Е. Шендельс), синтаксична (Б. Мамедов), поняттєва (О. Есперсен) категорія. У лінгвістиці заперечення є однією з основних категорій. Категорія заперечення продовжує залишатися одним із головних об'єктів дослідження вчених усіх шкіл і напрямів.

Проблема заперечення на сучасному етапі розвитку підтверджується науковими працями, присвяченими цій універсальній категорії на матеріалі різних мов: української (М. Баган [1], Л. Кардаш [21], О. Куц [28]), російської (Н. Озерова [34]), англійської (Ю. Люткіна), німецької (О. Константінова), французької (Т. Ларіна [29], О. Мокра, І. Музейник), іспанської (Ю. Підпригора) та ін.

Попри суттєві досягнення у вивченні різних аспектів заперечення, його проблематика надалі актуальна й потребує з'ясування низки теоретичних та практичних питань, які дали б змогу проникнути в царину найпотаємніших особливостей функціонування мови. Комплексний аналіз усіх одиниць, що можуть експлікувати заперечення, залишається актуальним.

Актуальність дослідження зумовлена універсальним характером категорії заперечення, складністю проблематики в межах цієї категорії, недостатньою вивченістю вияву заперечення на рівні мови. На сьогодні не існує жодної наукової праці, де були б комплексно проаналізовані засоби вираження заперечення на різних мовних рівнях у поезії Д. Павличка та І. Драча, саме в цьому і полягає **актуальність** обраної теми.

Мета роботи – порівняльний аналіз засобів вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати лінгвальну природу категорії заперечення;
- 2) виявити іманентні властивості заперечення, які дають підстави

зарахувати його до класу мовних універсалій;

3) здійснити аналіз словотворчих засобів вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча;

4) схарактеризувати засоби вираження заперечення на морфологічному та синтаксичному рівнях у поезії Д. Павличка та І. Драча;

5) визначити продуктивність засобів вираження заперечення у мовотворчості письменників.

Об'єктом дослідження є мова поезії Д. Павличка та І. Драча.

Предмет дослідження – словотворчі, морфологічні та синтаксичні засоби вираження заперечення в поезії Д. Павличка та І. Драча.

Дослідження велося із застосуванням таких **методів і прийомів**: метод суцільної вибірки дозволив зібрати емпіричний матеріал, описовий метод з його основними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних явищ використаний для характеристики семантики та функції досліджуваних мовних одиниць, для встановлення продуктивності використання засобів заперечення застосовувався метод контекстуального аналізу та метод кількісних підрахунків.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше проаналізовано засоби вираження заперечення на морфологічному, синтаксичному та словотвірному рівнях у поезії Д. Павличка та І. Драча.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх використання в школах різних типів на уроках української мови під час вивчення відповідних розділів та на уроках української літератури при вивченні творчості Д. Павличка та І. Драча, у позакласній роботі, на засіданнях лінгвістичних гуртків, а також у науково-дослідній роботі.

РОЗДІЛ 1

КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження мовних універсалій належить до пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики, тому що дає змогу при всій різноманітності природних мов виявити ознаки, явища, закономірності, притаманні усім або більшості мов світу. Серед інших універсалій заперечення вирізняється особливим місцем у багатьох галузях людського знання – філософії, логіці, психології, математиці, мовознавстві.

Мовні аспекти категорії заперечення були і є однією з центральних проблем сучасної лінгвістики. Феномен заперечення полягає в тому, що це не лише одна з мовних категорій, наявних у всіх природних мовах на всіх етапах їхнього розвитку, не лише логіко-філософська категорія, але й водночас літературознавча, теологічна та естетична. Перебуваючи на стику суміжних і несуміжних дисциплін, проблеми заперечення не лише не вичерпують свого теоретичного та практичного потенціалу, а навпаки, спонукають до постійного пошуку нового ракурсу дослідження.

Хоча заперечення поряд зі ствердженням одноставно зараховують до мовних універсалій, стосовно питання, що саме творить універсальність та унікальність заперечення в мовах, існують контрверсні погляди. Особливість заперечення як однієї з фундаментальних мовних категорій полягає, зокрема, й у тому, що воно виявляє універсальні якості в різних сферах дії – морфосинтаксичній, комунікативно-прагматичній та просодичній [41, с. 8].

Заперечення відіграє значну роль не тільки на всіх рівнях мовної структури, тобто в системі мови, але й у процесі комунікації, тому що комунікація неможлива без заперечних висловлювань. Саме тому твердження лінгвістів про те, що заперечення є основною когнітивно-комунікативною операцією виступає цілком обґрунтованим.

Закріплення за запереченням статусу прагматичної категорії

продиктоване його універсальною здатністю задовільняти комунікативну потребу реалізації таких мовних актів, як відмова, відхилення, протест, незгода, спростування тощо. Кожна мова має у своєму арсеналі засоби для досягнення зазначеної комунікативної мети найефективнішим шляхом. Хоча прагматика заперечення не покриває всього змісту поняття заперечення, вона є одним із важливих його аспектів.

У традиційних роботах із проблематики заперечення ця категорія найчастіше характеризується як морфо-синтаксична, на підставі того, що кожна з відомих мов має у своєму арсеналі формальні (передусім морфологічні) засоби для передачі інформації про те, що зміст речення є хибним.

Утім існує ще один вимір, у якому заперечення виявляє свої універсальні якості, а саме – як компонент просодики, або інтонаційного контуру, коли інтонаційне піднесення виділеного матеріалу включає його в операційну ділянку заперечення. Зазначений факт не лише дав змогу експлікувати вплив інтонації на формування значення речення, але й підтвердив припущення про те, що семантику заперечення неможливо безпосередньо пов'язати з його морфо-синтаксичною реалізацією [41, с. 31].

Проблема заперечення віддавна привертає увагу науковців – перші спроби тлумачення цієї категорії відображено у філософії Стародавньої Греції та Індії. Серед гуманітарних дисциплін саме філософія має найбагатший досвід у дослідженні заперечення. Питання про природу заперечних суджень та їхнє відношення до реальної дійсності належать до фундаментальних проблем сучасної філософії. Ще за Платона заперечення ототожнювали з онтологічним небуттям. Філософи Стародавньої Індії визнавали існування особливої заперечної реальності поряд з такими категоріями, як субстанція, якість, дія, всезагальність, особливість, відношення притаманності. Вважали, що небуття таке ж реальне як буття і може бути безпосереднім об'єктом пізнання. Різні школи давньоіндійської філософії також стверджували, що без визнання реальності небуття неможливо досягнути ані процесу зміни і розвитку, ані факту

кількісного розмаїття явищ природи.

Започаткована в античному світі тематика заперечення, збагатилася протягом століть достатнім емпіричним матеріалом, який потребує переосмислення з позицій науки сьогодення.

Останнім часом посилюється інтерес мовознавців до проблем заперечення. Увагу приділяють не лише традиційним питанням природи та синтаксичної реалізації заперечення, а й особливостям взаємодії у заперечних реченнях синтаксису та семантики, з одного боку, семантики та прагматики, з іншого, а також комплексної взаємодії синтаксису, семантики та просодики.

У теоретичній лінгвістиці розуміння заперечення набагато суперечливіше ніж у логіці, хоча вплив логіки присутній майже в усіх концептуальних підходах до досліджуваної категорії. Це зрозуміло, адже логічні форми, відображаючи особливості людського мислення, сформувалися в результаті його еволюції і мають універсальний характер.

У процесі розвитку мислення може по-новому комбінувати мовні засоби. Однак і мова як достатньо самостійна підсистема, пристосовуючись до навколишнього світу, зазнає регулярних прогресивних та регресивних змін. Так забезпечується постійний взаємозв'язок між логічними та мовними категоріями.

Заперечення поряд із ствердженням належить до категорій, наявних на всіх етапах розвитку мов у формі системи відповідних експлікаторів заперечного значення. Тому цілком мають рацію ті лінгвісти, які зараховують заперечення до мовних універсалій (В. Бондаренко, В. Діброва, Н. Озерова, А. Паславська).

Стосовно питання, що саме творить універсальність та унікальність заперечення в мовах, існують різні думки. Як відомо, залежно від сфери застосування, мовні категорії можна об'єднати щонайменше у три класи: 1) категорії мовного використання, або прагматичні категорії, 2) категорії мовного значення, або семантичні категорії, та 3) категорії мовної форми, або морфо-синтаксичні категорії. Особливість заперечення полягає в тому, що його

можна віднести до кожного з перелічених класів.

Багато мовознавців приписує запереченню значення модальності. Виокремлюючи стверджувальні та заперечні речення, деякі автори приписують першим значення стверджувальної, а другим – заперечної модальності, які розрізняються поряд з розповідною, спонукальною та питальною модальностями речення. Однак, як слушно зазначає В. Бондаренко, у виділенні значень ствердження та заперечення, з одного боку, та розповідності, питальності й спонукальності з іншого, як модальних різновидів, відсутній єдиний *principiū divisionis* [5, с. 65].

Віднесення заперечення до модальних категорій частково пояснюється досить широким тлумаченням модальності як категорії, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності з погляду мовця, з умовним поділом зазначеної категорії на об'єктивну модальність – як відношення змісту висловлення до дійсності, та суб'єктивну – як оцінку мовцем цього висловлення. Запереченню приписують значення і об'єктивної, і суб'єктивної модальності.

З погляду суб'єктивної модальності запереченню приписують оцінку мовцем реальності зв'язку між двома предметами чи явищами й ознаками об'єктивної дійсності. О. Пешковський зараховував, як відомо, заперечення до “суб'єктивно-об'єктивних категорій” (поряд із категорією способу), тому що воно виражає не зв'язки між уявленнями, а відношення мовця до цих зв'язків.

Не викликає сумніву, що заперечення може тісно взаємодіяти з модальністю, однак було б неправильно вважати його модальною категорією і приписувати йому значення “нереальності”. Заперечні речення нарівні зі стверджувальними пропонують об'єктивну картину дійсності, якщо інформація, яку вони несуть, відповідає цій дійсності. Якщо ж зміст речення не відповідає реальній ситуації, то він її і не відображає.

Заперечні речення нічим не відрізняються від стверджувальних і в плані відношення мовця до їх змісту. Якщо в реченні стверджується, що “дощу немає” і це твердження істинне, то мовець оцінює зміст речення як цілком

реальний. Заперечні речення вживають нарівні зі стверджувальними в дійсному і в умовному способі. Отже, заперечення та модальність – самостійні мовні категорії, які можуть, але не мусять корелювати між собою. Саме ж приписування запереченню модальних ознак пов'язане з необґрунтовано широким розумінням категорії модальності.

За іншою версією, заперечення класифікується як предикативна категорія. За слушним зауваженням В. Бондаренка, предикативність є умовою оцінки істинності чи хибності речення, причому незалежно від його якості – ствердження чи заперечення. Предикативність та заперечення – це автономні категорії, які діють у різних площинах [5, с. 74].

У лінгвістичній літературі можна знайти чимало спроб обґрунтувати заперечення не як суто граматичну категорію, а як комунікативно-прагматичну. Заперечення нібито виражає припущення мовця стосовно знань і думок адресата. Заперечним реченням приписують функції суто корекції, відхилення чи спростування судження адресата. У межах згаданого підходу заперечення охоплює і такі комунікативні акти, як відхилення, заборона, відмова і т. д. Однак у зазначеному контексті термін заперечення набуває іншого сенсу, а саме – заперечування – і служить для позначення комунікативної дії.

Аналіз лінгвістичних концепцій категорії заперечення дає підстави констатувати, що більшість дослідників розглядає заперечення як універсальну мовну категорію.

Суперечливі підходи до визначення суті заперечення зумовлені насамперед багатогранністю цього мовного феномена, його взаємодією з іншими категоріями – предикативністю, модальністю, просодикою, оцінкою і т. д. Без сумніву, що заперечення дотичне до зазначених категорій, але йому властиві й специфічні ознаки, які творять його іманентну суть. Ядро мовної категорії заперечення формується логічним запереченням – оператором, який перетворює зміст висловлення на протилежний. Однак об'єктивний аналіз заперечних речень диктує потребу розмежовувати щонайменше чотири

відносно автономних сфери дії заперечення – синтаксичну, семантичну, прагматичну та просодичну, у межах яких заперечення отримує відповідну специфічну характеристику. Заперечення тісно пов'язане зі своїм позитивним протичленом – ствердженням. Разом вони утворюють бінарну опозицію, маркованим протичленом якої є заперечення. Маркованість заперечення виявляється і в плані формальної репрезентації – у вигляді морфологічно складніших конструкцій, і в плані семантичної інтерпретації та процесу сприйняття слухачем чи читачем заперечних структур. Заперечення реалізується за допомогою спеціальних різнорівневих мовних, а також позамовних засобів. Попри певну інформативну вторинність заперечних речень щодо стверджувальних, а також те, що для сприйняття заперечних речень потрібно більше часу, ніж для відповідних стверджувальних, заперечення відіграє дуже важливу, а інколи й вирішальну роль у пізнавальному процесі. Заперечні речення разом зі стверджувальними відображають об'єктивну дійсність і цим несуть позитивну інформацію про навколишній світ.

У лінгвістичних теоріях тлумачення категорії заперечення має складний і суперечливий характер. Серед мовознавців не існує одностайної думки щодо визначення категорії заперечення.

Зокрема, Є. Галкіна-Федорук у статті “Заперечні речення в російській і українській мові” визначає заперечення як “протилежний твердженню акт мислення, яким заперечується наявність якого-небудь факту, але заразом всяке заперечення є ствердженням “небуття”, відсутності чогось у дійсності. Заперечення є діалектичний акт мислення, який містить у собі заперечення і твердження” [9, с. 26].

Дещо ширше тлумачить категорію заперечення М. Баган. На її думку, “заперечення – поширена логічна операція, яку в мовленні експлікують не лише заперечні частки в межах простого, семантично елементарного речення, але й лексичні, морфемні, фонетичні засоби, які в різних контекстах можуть по-різному спростовувати різні змістові одиниці” [4, с. 58].

У “Словнику лінгвістичних термінів” заперечення трактується як

“вираження за допомогою лексичних, фразеологічних чи синтаксичних засобів того, що зв’язок між членами речення мислиться як такий, що реально не існує” [10, с. 81].

Далі зазначається, чим виражається в українській мові заперечення. Це можуть бути частки *не, ні*, слова *немає (нема), не було, не буде*; інтонація.

Особливу увагу слід звернути на те, що у словнику автори розрізняють поняття “заперечення” і “заперечні речення”. Згідно з тлумаченням, поданим у словнику, заперечне речення – це речення, у якому заперечується дія, стан чи ознака, виражені присудком або речення, у якому є вказівка на те, що зв’язок між членами речення реально не існує [10, с. 82].

О. Кардашук наголошує, що заперечення – одна з властивих усім мовам світу семантично неподільних понятійних категорій, що не піддаються визначенню через простіші семантичні елементи. Категорія заперечення в українській мові має певну систему засобів вираження. На рівні слова семантика заперечення передається афіксами, а в реченні засоби вираження заперечення – конструктивні елементи заперечних речень [22, с. 358].

У нашій роботі ми розглядаємо заперечення як одну з фундаментальних, універсальних категорій мови, яка виявляється на різних рівнях: лексичному, словотвірному, синтаксичному, фонетичному і має певну систему засобів вираження.

Усе, про що ми говоримо чи пишемо, має ствердну або заперечну форму. Природні мови беззастережно підлягають принципові поляризації: кожне висловлення, кожне запитання обертається між двома величинами – так і ні, істина і хиба. Тому з’ясування суті заперечення є водночас ключем до розуміння суті мови [40, с. 193].

У дослідженнях категорії заперечення насамперед можна виділити такі проблеми: 1) заперечення як елемент судження й лінгвістична природа заперечення (О. Есперсен, О. Потебня); 2) опозиція ствердження-заперечення (Є. Галкіна-Федорук, Н. Озерова); 3) виділення заперечних речень за модальним принципом та за характером предикативних відношень

(В. Адмоні, В. Виноградов, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, О. Мельничук, І. Слинько, Н. Шведова).

Значну увагу заперечним реченням приділяє О. Пешковський у посібнику “Русский синтаксис в научном освещении”. Він намагається з’ясувати, у чому полягає суть заперечення. На основі порівняння двох речень, позитивно-стверджувального і заперечного, О. Пешковський приходять до висновку, що матеріально, тобто за змістом тих слів, із яких вони складені, ці речення однакові. Формально ж вони відмінні, бо відношення між уявленнями в них неоднакові. І виражається ця відмінність не формою окремих слів, не інтонацією і не порядком слів, а запереченням *не*. Оце *не* і є виразом категорії заперечення, яка з синтаксичної точки зору зводиться до того, що зв’язок між тими або іншими двома уявленнями за допомогою цієї категорії усвідомлюється негативно, тобто усвідомлюється, що такий-то зв’язок, виражений такими-то формами слова і словосполучень, реально не існує [цит. за 9, с. 28].

Л. Булаховський розглядав заперечення в історичному плані, особливості його передачі лише за допомогою заперечних займенників і прислівників, походження такого заперечення. І. Ковалик у статті «Заперечення в листах та універсалах гетьмана Б. Хмельницького» розглядає питання суті заперечення, класифікації заперечних речень, ролі родового відмінка. І. Вихованець аналізує випадки вживання родового і знахідного відмінків при запереченні в сучасній українській мові [7]. Значний внесок у теорію вивчення заперечних речень і категорії заперечення загалом зробила Н. Озерова, дослідивши засоби заперечення в українській і російській мовах на різних рівнях. Вона торкається питання історії вивчення цих речень, класифікації їх, значення заперечення в частково-заперечних і загально-заперечних реченнях [34].

Незважаючи на посилений інтерес учених до проблеми заперечення, в українському мовознавстві досі немає фундаментальної праці про заперечні конструкції, ще не зібраний і не описаний достатній фактичний матеріал. Мова

ж творів українських письменників засвідчує різноманітні типи заперечних речень, що є підтвердженням того, що українська мова загалом має розвинуту систему вираження заперечення.

Отже, заперечення – це лексико-граматична категорія, яка означає відсутність зв'язку між певними об'єктами реальної дійсності. Як мовна універсалія заперечення виявляється на різних рівнях: лексичному, словотвірному, синтаксичному, морфологічному.

На рівні лексеми заперечення може реалізуватися за допомогою префіксів та суфіксів. Словотворчі префікси, як і суфікси, використовуються для утворення слів з новим значенням або (значно частіше) похідних слів з додатковими відтінками в лексичному значенні. В українській мові – це префікси *не-*, *ні-*, *без-*; комбіновані варіанти *ані-*, *зне-*, *обез-*, *недо-*, у семантичній структурі яких заперечення є частиною комплексного значення; запозичені *а-* (*ан-*), *анти-*, *дис-*, *ін-* (*ім-*, *іл-*, *ір-*) та пограничні заперечні префікси *над-*, *поза-*, *понад-* [42, с. 51].

Семантиці заперечних афіксів, їхній внутрішній та зовнішній валентності, кореляції з іншими заперечними формантами, а також порівнянню логічної та лексичної антонімії присвячено низку досліджень (В. Бондаренко, Н. Озерова). Дискусійними вважають питання про уніфікованість значення заперечення, яке вони виражають, а також про можливість їхньої синонімізації (у складі словотвірних конструкцій) із синтаксичними заперечними конструкціями.

Серед заперечних префіксів української мови чільне місце посідає префікс *не-*. Він бере участь в утворенні слів із різним характером заперечення. Префікс *не-* має значення ‘повне заперечення того, що слово позначає без *не-*’; входить до складу слів, що передають заперечно-позитивні поняття. Ці лексеми мають, з одного боку, значення, протилежне тому, яке вони мали без *не-*. З другого боку, вони вказують на наявність протилежного, антонімічного першому, значення.

Значення префікса *без-*, порівняно з *не-*, доволі однорідне. Переважно він

виражає відсутність ознаки, яку позначає коренева морфема. Найпродуктивнішими словотвірними моделями, до складу яких входить *без-*, є іменникові та прикметникові словотвірні моделі. У дієсловах префікс *без-* може вживатись лише в комплексі з аспектуальним префіксом *о-*. Синонімом та, мабуть, стилістично привабливішим варіантом *обез-* є український префікс *зне-*.

Значення заперечення має і префікс *ні-*. У сучасній українській літературній мові він непродуктивний. Префікс *ні-*, що походить від спільнослов'янської негативно-підсилювальної частки *ни*, служить для утворення невеликої кількості заперечних займенників і прислівників.

Специфічним для української мови виступає префікс *ані-*, що функціонує як словотвірний синонім афікса *ні-*. Він може бути його еквівалентом у всіх словотвірних моделях, однак префікс *ані-* підсилює негативну семантику твірних основ, унаслідок чого створені за його допомогою слова здобувають емоційне забарвлення і закріплюються за визначеними мовними стилями. Лексеми з *ані-* містять у собі не тільки просту констатацію заперечення, а й посилення його, несуть експресію.

Щодо пограничних префіксів, до яких можна віднести *над-*, *поза-*, *понад-*, *псевдо-*, немає одностайної думки ні стосовно їхнього заперечного характеру, ні їхнього словотвірного статусу.

Можна погодитися з поглядом Н. Озерової (стосовно української мови), що названі префікси “несуть у собі потенціал заперечення спорадично” і можуть навіть синонімізуватися зі “справжніми” заперечними префіксами [34, с. 37].

До запозичених заперечних префіксів належать грецькі та латинські *а-*, *анти-*, *дис-*, *ін-* (*ім-*, *іл-*, *ір-*). Префікс *а-* є малопродуктивним у слов'янських мовах і не поєднується з їхніми твірними основами. Запозичений з грецької префікс *анти-* – один із небагатьох іншомовних префіксів, що збагатив слов'янські мови і в складі готових запозичень.

Отже, система словотвірного заперечення формується заперечними

префіксами.

Лексичні засоби вираження заперечення є обов'язковим структурним елементом при побудові односкладних заперечних речень у сучасній українській літературній мові.

Одним із найпродуктивніших типів граматичної реалізації заперечення є його вираження за допомогою частки *не*, або *ні*, які успадковано з праслов'янської мови. Перша є первинною, друга – розвинулася з першої. Частка *не* є своєрідним формальним показником заперечення, незалежно від місця її вживання у реченні і належності до будь-якого члена речення. У деяких випадках їхні функції виходять за межі оформлення заперечення і мають відтінок підсилення. Заперечні частки не тільки виражають ставлення мовця до змісту всього речення, а й уживаються для виділення в смисловому відношенні окремих компонентів речення [46, с. 506].

Частка *не* вживається майже з усіма частинами мови. У залежності від того, при якій частині мови вона стоїть, частка *не* може заперечувати зміст висловлюваного або повністю, або частково. Повне заперечення змісту досягається тоді, коли частка *не* належить до присудка. Заперечний зміст речення посилюється, коли частка *не* стоїть при заперечному займеннику, прислівнику. Частковим, неповним заперечення є тоді, коли частка *не* належить не до присудка, а до підмета або другорядного члена речення. При такій умові частка *не* заперечує не зміст речення загалом, а тільки окремі його частини.

При подвійному вживанні частки *не* у дієслівному складеному присудку – перед допоміжним дієсловом і перед інфінітивом – заперечення нейтралізується: присудок виражає ознаку, яка стверджується, а не заперечується.

Частка *ні* має дві відмінні функції. По-перше, вона вживається для підсилення заперечення. У такому значенні частка *ні* виступає або для заперечення одиничного додатка, збігаючись при цьому значенням з підсильною часткою, або ж для заперечення кожного з кількох однорідних

додатків. У цій функції *ні* вживається і як частка, і як сполучник.

По-друге, частка *ні* виступає як еквівалент речення при заперечній відповіді на питання. При повторенні частки *ні* заперечення виражається з більшою категоричністю.

Заперечна частка *ані* є експресивним варіантом частки *ні* в її першому значенні, тобто вживається для заперечення або одиничного додатка, або для заперечення кожного з кількох однорідних додатків.

Заперечними традиційно вважають неозначені займенники та прислівники, які виражають небуття, неіснування; відсутність того, що позначено кореневою морфемою [5, с. 90].

Заперечний займенник у давальному відмінку вказує на повну відсутність суб'єктів, що повинні б були здійснити дію, що названа дієсловом: *ні з ким*. Уживання цього займенника в родовому, орудному і місцевому відмінках так само, як і використання займенника *нічого*, служить для позначення відсутності об'єкта, на який спрямовано дію: *нічим, нічого*.

У заперечних конструкціях, у яких заперечна семантика передається за допомогою заперечних прислівників місця, говориться про відсутність місця, де могла здійснитися дія, позначена головним членом: *ніде*. У подібних синтаксичних конструкціях може заперечуватися наявність часу для здійснення якої-небудь дії: *ніколи*. Заперечення може посилюватися займенниками і прислівниками із заперечним префіксом *ні*: *ніхто*.

Заперечними вважають численні сполучники та прийменники, семантичним компонентом яких є заперечення. До заперечних сполучників, які передають різноманітні смислові відтінки, зараховують: ..., *а не* ...; ..., *але не* ...; ..., *зате не* ...; ..., *однак не* ...; ..., *а зовсім не* ...; *ні* ..., ... *ні*; *не лише не* ..., *але й не* ...; *не лише не* ..., *а й не* ...; *не* ..., *і не* ...; *не* ..., *однак і не*

Віднесення згаданих сполучників до заперечних доволі неоднозначне. Якщо проаналізувати їхній склад, то впадає в око, що елементом кожного з них справді є заперечна частка *не*. Усі ж інші компоненти вносять різноманітні смислові відтінки протиставлення, які самі собою не є заперечними. Тому

класифікувати перелічені сполучники як заперечні слід лише в тому сенсі, якщо вони вживаються в комбінації із заперечним предикатом.

Можна сперечатися, чи є семантично повнозначним заперечний сполучник *ні... ні...*, який уживається майже тільки в супроводі предикатного заперечення. Крім цього сполучника, в українській мові паралельно вживаються форми *ні ... ані ...*, *ані ... ані ...*.

Однозначно заперечним є натомість прийменник *без*. Окрім заперечення, значення прийменника *без* формується орнативним компонентом *з*, тому його сумарним значенням можна вважати розгортку “*не з*” [42, с. 91].

Отже, переважна більшість так званих заперечних сполучників не є самостійними носіями заперечної семантики, а лише заперечно маркованими лексичними одиницями, які набувають специфічної форми в результаті морфологічного узгодження із заперечною формою предиката. Комбінованою є семантика заперечних прийменників, що формується, крім заперечного, орнативним компонентом значення.

До засобів вираження заперечення традиційно зараховують так зване слово-речення: *ні*. Заперечні слова-речення вживаються у діалогічних текстах як реакція-відповідь на поставлене запитання. Вони безпосередньо не пов’язані з семантикою заперечення. Зазвичай їхня функція полягає в ініціюванні комунікативних актів заперечування – відхилення, спростування, відмови. Однак, навіть виконуючи практично однакову функцію, ці одиниці виявляють специфічну поведінку від мови до мови.

Зміст запитання із заперечною часткою чи без неї – незмінний. Заперечення лише надає запитанню ввічливішої форми. Заперечна відповідь на обидві форми альтернативного запитання починається запереченням *ні*, а різниться заперечною чи ствердною формою предиката. У ствердній відповіді на альтернативне запитання вживається *так*, у заперечній – можливими є відповіді *так і ні*.

Периферійною функцією заперечних слів-речень є модально-експресивна, яка реалізується факультативно для вираження

захоплення, подиву чи обурення.

У безособових заперечних реченнях української мови головним членом виступає безособово-предикативне слово *немає* зі значенням відсутності когось, чого-небудь. Усічений варіант лексеми *нема* так само, як і *немає*, є головним членом у безособових реченнях.

У багатьох мовах можна зафіксувати лексику, яка хоч і не містить спеціальних формальних засобів вираження заперечення, але заперечна за своєю семантикою. Заперечення, яке виражається приховано, за допомогою не маркованих запереченням словоформи або синтаксичної конструкції, називається імпліцитним [42, с. 93].

Класичними прикладами лексем з імпліцитним запереченням є дієслова (не зробити, не виконати, не вистачати). У ширшому тлумаченні до імпліцитного заперечення можна віднести, крім дієслів, також інші лексичні засоби, прикметники, іменники. У семантичному аналізі лексем з імпліцитним запереченням впадає у вічі одна особливість: більшість із них описується через заперечення антонімічного протичлена. До окремої групи антонімів інколи зараховують так звані контративи – реверсивні дієслова та окремі прикметники, які позначають не власне заперечення, а його семантичні модифікації – усунення, ліквідацію, віддалення: починати – закінчувати, підпалювати – гасити, прилітати – відлітати [41, с. 9].

Імпліцитне заперечення не вичерпується лексичною реалізацією. Доволі продуктивною і значно цікавішою в прагматичному плані є його дія на рівні усього речення, а також одиниць, більших за речення – мікро- та макротекстів.

Одним із різновидів імпліцитного заперечення є непрямі мовленнєві акти. Потреба в таких висловлюваннях зумовлена низкою комунікативних чинників, коли пряме експліцитне вираження думки, волі, бажання, є небажаним і мети спілкування можна краще досягти, якщо скористатися непрямим мовленнєвою дією, перевівши прагматичне навантаження висловлення в невиражені імплікації, для того, щоб слухач самостійно дійшов думки про них.

На значення заперечення можуть нашаровуватись різноманітні модальні відтінки можливості, потреби тощо. Елементами таких конструкцій є відповідні модалізатори: хіба, невже.

Огляд імпліцитних засобів вираження заперечення дає підстави зробити висновок про те, що можливості його реалізації не обмежуються наявними в лексиконах експліцитними одиницями. Заперечення може актуалізуватися приховано, за допомогою неспеціалізованих мовних засобів і на рівні лексеми, і на рівні усього речення. Заперечення входить елементом до семантичної структури маркованих антонімічних протичленів. Формування заперечного змісту цілого висловлення відбувається через наявність комплексу комунікативних умов, які мають виконувати мовець і слухач. Головними чинниками імпліцитного заперечення на рівні висловлення є відповідні синтаксична структура, інтонація та лексичний матеріал.

Отже, заперечення є обов'язковим компонентом семантичної структури багатьох лексичних одиниць різної частиномовної належності. Вони спеціалізуються на реалізації конкретного заперечного змісту в структурі синтаксичних одиниць. На відміну від граматичних засобів негації імпліцитні позбавлені універсальності й дискретності, проте уможливають компактніше і водночас функціонально специфічніше вираження заперечного змісту, забезпечують мовлення від перевантаження його граматичними негаторами [3, с. 18].

У мові заперечення разом зі своїм протичленом ствердженням формує універсальну бінарну опозицію, маркованим протичленом якої виступає заперечення. Маркованість заперечення виявляється і в плані формальної репрезентації у вигляді складних лексичних та граматичних конструкцій, і в плані семантично насиченішої інтерпретації та процесу сприйняття слухачем чи читачем заперечних структур. Незважаючи на певну вторинність заперечних речень порівняно зі стверджувальними в плані їхньої інформативності, вони відіграють дуже важливу, а інколи й вирішальну роль у пізнавальному процесі.

Сучасна українська літературна мова для вираження категорії заперечення має розвинуту систему засобів. Як універсальна мовна категорія, що має формальне вираження в усіх відомих науці мовах, заперечення реалізується за допомогою низки різнорівневих мовних одиниць, а також екстралінгвальних засобів.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЛІЦИТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ

Д. ПАВЛИЧКА

2.1. Засоби вираження заперечення на словотвірному рівні

Дмитро Павличко – надзвичайно чутливий та емоційно-образний поет. Він щиро висловлює свої почуття й водночас мужньо зрощує у своїх творах непереможний дух, що засуджує гніт і несправедливість. Вищезгадані завдання письменник творчо реалізує, у тому числі, завдяки строкатій системі заперечних засобів.

Словотвір є одним із основних засобів збагачення лексичного складу мови. Наявна словникова база, модифікуючись і видозмінюючись за допомогою різноманітних словотворчих засобів, органічно збагачує мову новими лексемами. Продуктивністю творення відзначаються й слова, що виражають заперечення.

Словотворчими засобами, які несуть семантичний потенціал негати в окремо взятих словах, виступають власне українські та запозичені префікси: *не-*, *без-*, *ні-*, *анти-*, *а-*, *ім-*, *ін-*, *ір-*. У деяких випадках заперечне значення мають такі префікси, як *ані-*, *зне-*, *недо-*, *пере-*.

Слова заперечної семантики утворюються різними способами словотворення, серед яких найпродуктивнішим є морфологічний з підвидами префіксальним і суфіксально-префіксальним.

У сучасній українській літературній мові словотворчі афікси із заперечною семантикою найчастіше поєднуються з іменниками, які мають абстрактне значення, ніж зі словами з конкретним значенням, які в об'єктивній дійсності не мають своїх протилежностей.

Серед прикметників, особливо якісних, найбільш поширеним є спосіб творення нових слів із заперечною семантикою за допомогою префікса *не-*. Ці слова утворюються від якісних прикметників: а) із загальною оцінкою якості;

б) ті, що позначають властивості і стан людини й тварини; в) якості предметів, які сприймаємо на слух; г) якості предметів, які сприймаємо на дотик. *Не-* як словотворчий елемент поєднується з непохідними прикметниками. Для української мови характерне приєднання префікса *не-* до прикметників із суфіксами *-н-*, *-к-*, *-лив-*, *-ист-*, *-ив-*. Від якісних прикметників з префіксом *не-* можуть утворюватися прислівники, антонімічні відповідним безпрефіксальним утворенням. Також від них утворюються іменники з суфіксами *-ість*, *-ство*, *-ота*.

Заперечною семантикою наділені і прикметники, утворені за допомогою префікса *без-*, який в окремих словах може виступати синонімом префіксів *не-* або *поза-*. Префікс *без-* у сучасній українській мові продуктивний, завдяки йому утворено більшість прикметників.

Суфіксально-префіксальним способом утворені іменники заперечної або заперечно-стверджувальної семантики з префіксом *без-* і суфіксами *-ість*, *-к(а)*.

У результаті дії конфіксального способу словотворення виникли прикметники з конфіксами *не-...-н(ий)*, *-им-* та *без-...-н(ий)*. Такі моделі прикметників співвідносні з конструкціями “прийменник + іменник у родовому відмінку”. Іменники в цих конструкціях мають різну семантику: позначають конкретний предмет, абстрактне поняття, живу істоту.

Морфологічним способом словотворення утворюються слова із заперечною семантикою за допомогою інших префіксів: *ні-*, *ані-*, *зне-*, *поза-*, *над-*, *недо-*, а також запозичених афіксів *анти-*, *а-*, *ім-*, *ін-*, *ір-*.

Серед префіксів із заперечною семантикою, як в українській мові, так і у творах Д. Павличка, чільне місце посідає префікс *не-*. Зокрема, у “Словнику української мови” в 11-ти томах зафіксовано 2722 слова з префіксом *не-*. Префікс *не-* бере участь в утворенні слів із різним характером заперечення.

У творах Д. Павличка префікс *не-* у складі слів виражає різну семантику.

Префікс *не-* має значення ‘повне заперечення того, що слово позначає без *не-*’: *Твоїх простих синів щити Загородили шлях неволі* [35, с. 30]; *Що то любов мою безмежну Стоптали так необережно* [35, с. 33] (у наведених

рядках, окрім заперечення, переданого префіксом *не-*, у слові ‘безмежний’ засобом вираження негачії виступає конфікс *без-...-н(ий)*); *Поем, романів невідомих Прийшли відомі автори* [35, с. 36] (тут слово ‘невідомий’ уживається поруч зі своїм антонімічним корелятом, що лише посилює заперечення); *Що в нього непогані рими І непоганий гонорар...* [35, с. 37] (двічі вжите заперечне слово ‘непоганий’, але щодо різних понять, посилює негачію й створює додатковий ефект протиставлення); *Великих днів незрячі свідки, Кому потрібні ви, кому?!* [35, с. 37]; *Подав їй руку неохоче, Схилив, знайомлячись, лице* [35, с. 38]; *Тебе у спадок віддали мені Мої батьки і предки невідомі* [35, с. 50]; *Я був так само деревиною З душею, мов дитя, невинною* [35, с. 84]; *Манекени чужим хизуються, До свого ж в нелюбіві – нестримні* [35, с. 89]; *Це, коли хочеш дізнатися правду, Нетерпеливість майбутнього дерева* [35, с. 95]; *Погоріли? Та ні, ти спалив лиш папір, Та зосталась живою неправда безлика* [35, с. 95].

Префікс *не-* входить до складу слів, що передають заперечно-позитивні поняття. Ці лексеми мають, з одного боку, значення, протилежне тому, яке вони мали без *не-*. З іншого боку, вони вказують на наявність протилежного, антонімічного першому, значення: *Наївний і немудрий то рядочок, Тепер такого, мабуть, я не втну* [35, с. 147] (прикметник ‘немудрий’ не лише вказує на відсутність мудрості, а й вказує на наявність протилежної якості).

В окремих випадках слова з префіксом *не-* позначають обмежену міру якості, у значенні мають відтінок помірності: *Десь недалеко мить щаслива, Мого життя найкраща мить* [35, с. 331] (‘недалеко’, тобто близько); *Та журюся, що літ немало Облетіло з мене задар* [35, с. 91] (‘немало’, тобто багато).

Найбільш численну групу серед слів, що передають заперечно- позитивні поняття з префіксом *не-*, становлять слова антонімічні всім значенням слів без *не-*. Такі слова-антоніми характеризуються однаковою сферою лексичної сполучуваності. У більшості випадків у мові можлива заміна слова з *не-* його антонімом, тоді виникає прямо протилежне значення всієї сполуки.

Отже, у творах Д. Павличка префікс *не-* виявляє свою полісемію. Префікс *без-*, як і більшість префіксів сучасної української мови, генетично пов'язаний з прийменником *без*.

Слова з префіксом *без-* називають ознаку через вказівку на відсутність чого-небудь. Це, переважно, прикметники, співвідносні з прийменниково-іменниковими конструкціями. Вони дають характеристику кого-, чого-небудь з вказівкою на відсутність однієї властивості і наявність іншої, антонімічної. Такі утворення співвідносні зі словами без цього префікса і утворюють з ними антонімічні пари.

У деяких словах префікс *без-* настільки злився з коренем, що в сучасній мові як афікс не виокремлюється.

Префікс *без-*, як і префікс *не-*, бере участь у творенні слів із різним характером заперечення.

Префікс *без-* має значення 'повне заперечення того, що слово позначає без цього префікса': *Дні ідуть, ідуть **безсонні** ночі, А від неї все листа нема* [35, с. 28]; *Вийду в поле, де високе жито Стелиться у **безконечну** даль* [35, с. 28]; *Над морем і **безкраїм** полем, – В мою карпатську сторону* [35, с. 32]; *Немов траву **безплідну**, дику Топтала і не чула крику* [35, с. 33]; ***Безжурні**, до нестями балакучі, У затишку чекаєте собі* [35, с. 60]; *Сліпим і **без'язиким** людям Накажемо його топтати* [35, с. 74]; *Ні на шляхи **безводні** і круті, Тягнути у своїм драбинякові* [35, с. 81]; *Чи рани ті незримі і **безкарні**, Що він їх мусив у душі нести?* [35, с. 82].

Слова з префіксом *без-* називають ознаку через вказівку на відсутність чого-небудь. Це, в основному, прикметники та прислівники, співвідносні з прийменниково-іменниковими конструкціями, тобто утворені конфіксальним способом: *Що панові моя клятьба Клятьба **безсило**го раба?!* [36, с. 87]; *Ти зрікся мови рідної. Заріс Твій шлях і зник у **безіменнім** зіллі...* [36, с. 97]; *Бідним, кволим, **безробітним** Щастя руку подало* [36, с. 111]; *Ні до праці, ні*

до пісні – Білоручка **безталанна** [36, с. 113]; *Бо всі дерева схожими до неї Стають о тій порі. Безлисті* [36, с. 138]; *Черга за безплатним обідом, що тхне Гнилизною пила* [36, с. 142]; *Стояв у дверях на порозі Безрукий, сивий чоловік* [36, с. 177].

Нами зафіксовано поодинокі вживання лексем з префіксом *без-* із стверджувальним значенням: *Лиш той сміх, що зветься народним, – Твій безсмертний і чесний талан!* [36, с. 258].

Значення заперечення має і префікс *ні-*. У сучасній українській літературній мові він непродуктивний. У “Словнику української мови” нараховується 61 слово з цим префіксом [цит. за 22, с. 359].

Префікс *ні-*, що походить від спільнослов'янської заперечно-підсилювальної частки *ни*, служить для утворення невеликої кількості заперечних займенників і прислівників: *Та їм не обіцяв нічого шлях, Поділений на кілометри й милі* [36, с. 143]; *Хотів би я всі мови знати, Щоб не минути тут нікого* [36, с. 193].

Специфічним для української мови є префікс *ані-*, що функціонує як словотворчий синонім афікса *ні-*. Він може бути його еквівалентом у всіх словотвірних моделях, однак префікс *ані-* підсилює негативну семантику твірних основ, унаслідок чого створені за його допомогою слова здобувають емоційне забарвлення і закріплюються за визначеними мовними стилями: – *В тебе гарна жінка чень. – Та слуга анітелень* [36, с. 363].

Лексеми з *ані-* містять у собі не тільки просту констатацію заперечення, а й посилення його, несуть експресію.

В українській мові існує таке семантичне явище, коли негативне значення лексем передається префіксами, що несуть у собі потенціал заперечення спорадично.

Складний префікс *обез-* в українській мові служить для утворення слів зі значенням ‘позбавлення того, що названо їхньою кореневою частиною’. Група цих утворень є досить великою й активно поповнюється, у неї входять перехідні та неперехідні дієслова, утворені від абстрактних іменників, але у

творах Дмитра Павличка слів із префіксом *обез-* нам зафіксувати не вдалося. Утім, письменник вживає синонімічний префікс *збез-*: *А дівчину Марійку Збезчестили кати* [36, с. 109].

У творах Дмитра Павличка часто трапляється афікс *зне-*, який характерний для дієслів, дієприкметників та віддієслівних іменників. Він вживається зі значенням ‘позбавити чого-небудь, звільнити або звільнитися від чогось, позбутися чогось’: *Мої діди, знедолені та бідні, Шукали правди у цісарським Відні* [36, с. 141]; *Я син комуніста. За це вчителі Мене зневажають* [36, с. 142]; *І заболіла, ніби вивих, Душа знесилена моя* [36, с. 175]; “*Дай, – гадає наш сміливець, Що з дороги вже знеміг, – В цій покинутій хибарі Зупинюся на нічліг*” [36, с. 380]; *Але без темряви свою снагу Не може сяйво людям об’явити; Потрібна ніч знесиленим очам* [36, с. 481].

Дмитро Павличко використовує оригінальний формант *поне-*, значення якого співвідносно з префіксом *зне-*: *Мати дивилась на нинішній світ Так, як її понедолені предки* [36, с. 70].

Кожна форма має визначену семантичну своєрідність: форми з префіксом *зне-* показують, що ознака була в наявності раніше, а тепер утрачена. Цього додаткового відтінку не мають форми з префіксами *без-* і *не-*.

Префікс *недо-* із заперечним елементом *не-* надає слову значення неповноти, недостатності дії, стану, якості, відсутність потрібної міри. Він трапляється в дієсловах і віддієслівних формах: *Ще підбираєте недопалки сигар Та сміття мідяків за вередливим босом* [36, с. 53]; *Там офіцери – недолюдки злі – Били за те, що він хлопської віри* [36, с. 65].

Поряд із питомими префіксами, українська мова має й цілий ряд запозичених, переважно з грецької та латинської мов. Однак Дмитро Павличко майже не послуговується іншомовними формантами, віддаючи перевагу українським відповідникам. У творчому доробку письменника ми зафіксували кілька випадків вживання префікса *анти-*, який надає лексемам значення заперечення, протилежності, протидії, протиставлення: *Єсть антисвіт. Це не закон молекул, Не догматичність атомних орбіт* [35, с. 315]; *Є антисвіт,*

немає *антиправди*; *Все просто називається – брехня!* [36, с. 316]; Є *антисвіт*, немає *антисерця*. *Людина скрізь. І скрізь народ, як мій* [36, с. 316].

Проаналізувавши словотворчі засоби вираження заперечення в поезії Дмитра Павличка, можна зробити висновок, що в семантичному плані слова із заперечними префіксами представлені трьома групами:

– лексеми, що виражають значення ‘позбавлений чого-небудь’; у них заперечується наявність ознаки, названої безпрефіксною частиною. Це значення виражається за допомогою префіксів *не-*, *без-*, *ні-*, *ані-*;

– лексеми із заперечно-стверджувальним значенням, у яких не тільки заперечується якась якість, ознака, але й стверджується наявність нової якості, ознаки. Це значення передається префіксом *не-*;

– лексеми, які виражають різний ступінь неповноти ознаки, якості, дії за допомогою префікса *недо-*. За допомогою запозиченого форманта *анти-* в українській мові утворюються прикметники та іменники на позначення заперечення, протилежності, відсутності ознаки; ці префікси вказують на відсутність ознаки, названої твірним іменником чи прикметником.

2.2. Засоби вираження заперечення на морфологічному та синтаксичному рівнях

У загальній мовній практиці мовотворчість письменника займає особливе місце. Письменник як творець і насамперед носій національної мови збагачує її новими значеннями чи відтінками значень слів. Майстерність автора полягає у правильному й досконалому доборі лексики, віртуозному поєднанні слів як складників архітектоніки художнього твору.

Багатство, красу нашої мови допомагають зрозуміти виражально-зображальні можливості різноманітних мовних явищ. Це найбільшою мірою виявляється в художній літературі. У реалізації теми та ідейного задуму в літературному творі завжди помітна тенденція до використання елементів певного рівня, які в умовах творчої ситуації найбільш естетично значимі. Вони утворюють мовний центр твору, їм підпорядковуються, з ними взаємодіють

елементи інших мовних рівнів.

Дмитро Павличко вживав різноманітні типи заперечних речень, використовуючи все багатство виражальних засобів української мови.

Одним із найпродуктивніших типів граматичної реалізації заперечення, як в українській мові, так і в поезії Дмитра Павличка, виступає заперечна частка *не*. Вона є своєрідним формальним показником заперечення, незалежно від місця її вживання в реченні і належності до будь-якого члена речення. Частка *не* позбавлена номінативної функції: вона не називає предмет, явища, дію, стан, ознаку, не може бути членом речення.

Як і інші модальні частки, частка *не* додає той чи той змістовий відтінок цілому реченню. Саме частка *не* має значення повного і необмеженого заперечення, що зумовлює її синтаксичну функцію – бути засобом вираження граматичної категорії заперечення. Частка *не*, використана перед присудком або головним членом односкладного речення, служить для вираження заперечення зв'язку між суб'єктом і предикатом: *Я не забуду, як ви взяли чепіги, Пішли за плугом, що межу кроїв...* [36, с. 19]; *За те, що я не мерз в морози, У школу йшов – хай між панят, За те, що я не випав з воза Літ рівно двадцять п'ять назад!* [36, с. 51]; *Ще той папір-указ од часу не зотлів – Зосталась пам'ятка на подив людям здавна* [36, с. 51]; *Ще ті шляхи-путі в степах не заросли, Куди проносились на бій під блискавками* [36, с. 52]; *Ще не вродився той, хто все порвати б зміг, Що зв'язане народами й віками* [36, с. 53]; *Я виключив приймач раптово І слухати не хочу знов...* [36, с. 53]; *Та не дали упасти друзі, І сором не пече тепер* [36, с. 54]; *Та слово зрадницьке, вороже Не знайде місця в нім собі* [36, с. 54]; *І ходить так, як тій красуні гідно, Що світ не відрива від неї віч* [36, с. 76]; *Запроданцям не йме Шевченко віри, Йому чужий їх зрадницький сонет* [36, с. 76]; *І я всю ніч не спав так само, Як мій закоханий гуцул* [36, с. 78].

Як зазначалось вище, частка *не* може вживатися при будь-якому члені речення, заперечуючи дію, суб'єкт, об'єкт дії, ознаку, при цьому вона може вживатися з протиставними сполучниками *а, але, зате*. Сполучення частки *не* з

протиставними сполучниками зумовлене наявністю протиставлення і заперечно-стверджувальним характером речення: *В тебе ж землі що по обрії далекий... Ти тут господар, не в пана тягло* [36, с. 71]; *Їх надихає каса, а не ряса, Лиш долар їхній владар і пророк* [36, с. 76]; *Що ти із бідняків, а не з магнатів, Що ти синок не пана, а раба?!* [36, с. 396]; *Чей форми вистиглі, в законах слова стислі, – Не скови-ланцюги, а тільки одіж мислі* [36, с. 430]; *Хоча не у світлі, зате у теплі* [36, с. 158]; *Бо то не камінь, а душа, Його не зрушить жодна сила* [36, с. 228]; *Не вірте! Він – низького роду, Гучний плебей, а не пророк!* [35, с. 73]; *І сто разів спіткнись – пошпотаєш Не в славі, а в її словах* [36, с. 237]; *Ти син її – не пасербина, І знай – тебе ми проклянем* [36, с. 237]; *Таким чуттям все далі повнитись, Що станеш тигром, а не івою* [36, с. 340]; *Його не голод гонить, а вогонь, Що з молодості в крилах палахкоче* [36, с. 303]; *Та не з заліза, а з легкої вати, Щоб їм злітати в далі зоряні* [36, с. 48]; *У радості душа тривожна, І він не йде вже, а летить* [36, с. 79]; *Тільки ти не знаєш зовсім, далебі, Чом цілую руку їй, а не тобі!* [36, с. 126]; *Не роси, а сльози упали На чисту траву із гілок* [36, с. 127]; *Ні, не любов, а байдужість Там ув основі основ* [36, с. 139]; *На псах висять уже кравати, А не сталеві ланцюги* [36, с. 144]; *Щоб, де найшвидша течія, Плисти, а не лежать в калюжі!* [36, с. 155]. У цих реченнях підкреслюється заперечення, якому протиставляється ствердження.

Заперечний зміст речення посилюється, коли підмет виражений заперечним займенником, а присудок заперечується за допомогою частки *не*: *І ніхто не зможе відібрати У людей добуте щастя – мир* [36, с. 46]; *Ще в серці нашому ніхто не розлучив Шевченка гнів і Пушкіна невірність* [36, с. 52]; *Ніхто не знав, чи буде битва завтра, Та не зашкодить підгострить шаблі* [36, с. 56]; *Вона неслась по вулицях вузеньких, І зупинить її ніхто не міг* [36, с. 57]; *А вночі, щоб ніхто не бачив, Навпростець по стежині в ліс* [36, с. 59]; *Щоб ніхто не міряв трудодень на грами, Щоб не йшли в комуну трутні разом з нами!* [36, с. 119]; *Ніхто не знав, що грає сопілкар Для дівчини, коханої своєї* [36, с. 368]. Заперечні займенники не можуть у цих випадках опускатися,

оскільки порушується смисл речення.

Заперечення присудка або головного члена односкладного речення може підсилюватися заперечним прислівником: *Він із маржиною – в поле, й ніколи Не запитують, чи спав і чи їв...* [36, с. 65]; *Ніколи не торкнеться твань Мого нев'ярмленого духу* [36, с. 156]; *Та й не гадай, що ти духовний мрець. Лиш від людей ніколи не тікай* [36, с. 419].

Ступінь заперечення, що виражений часткою *не*, не завжди однаковий. У більшості випадків у тих реченнях, де частка *не* заперечує дію, ознаку, суб'єкт, об'єкт, не мається на увазі ствердження іншої дії, ознаки, суб'єкта, об'єкта. Частка *не* служить у них тільки для вираження повного заперечення.

Значення неповного, часткового заперечення частка *не* набуває тоді, коли відноситься не до присудка чи головного члена односкладного речення, а до підмета або до другорядного члена. При такій умові частка *не* заперечує не зміст речення загалом, а тільки окремі його частини: *Всемогутній владар, та не дуже, Раз його замкнули вже в музей* [36, с. 45]; *О засвітися, синку, та не в слові, Не поспішай, не йди наперекір...* [36, с. 48]; *Ще твоїй червоний щит пригадують не раз Босфорські пагорби і Цареграда стіни* [36, с. 51]; *Люблю, люблю я Україну, Лиш не таку, як вам у сні* [36, с. 54]; *Межі повзли не лише через луки – Влазили в душу зелені гадюки...* [36, с. 70].

Значення обмеженого заперечення, невизначеності, неможливості завершити дію частка *не* має тоді, коли з'єднує форми одного слова, що виражають “невпевнене заперечення” або “невизначеність ознаки”: *Слуги йдуть, хотів хто чи не хтів, – Срібна ложка важча від мачете* [36, с. 253].

Якщо частка *не* сполучається зі словами *може, можна*, після яких стоїть інфінітив із запереченням *не*, то вона підкреслює стверджувальний характер речення: *Важко пізнати оселю забуту, Та не пізнати не можна її...* [36, с. 66].

У поезії Д. Павличка трапляються конструкції типу “*не* + числівник або іменник *раз*, що має кількісне значення”, де формальний показник заперечення набуває значення ‘багато’: *Вийду не раз, попрошу ланкову: “Дай на колишнім своїм буду жати”* [36, с. 64]; *Виріс у наймах. Не раз довелось Покуштувати*

малому київ [36, с. 65]; *І не раз мені сниться – Ніби до мене говорить пшениця* [36, с. 71]; *Росте, працює і співає, Хоч брав його не раз, не два* [36, с. 88]; *Та за мову мужицьку не раз на коліна Довелося у школі ставати мені* [36, с. 89].

В українській мові заперечення може бути виражене і часткою *ні*. Одні дослідники вважають, що частка *ні* може самостійно виражати заперечення в певних типах синтаксичних конструкцій. Зокрема, частка *ні* має заперечне значення (поза зв'язком із *не*) тільки в імперативних і кількісних реченнях, наприклад, у сполученні з родовим кількості: *Наді мною ночами відплакала мати, Я ж не зрікся ні мови, ні пісні її* [36, с. 89]; *Ти зрікся мови рідної. Нема Тепер у тебе роду, ні народу* [36, с. 98]; *Були роки, що нам ламали кість, Та не були ми нищими ні року* [36, с. 100]; *Ні до праці, ні до пісні – Білоручка безталанна* [36, с. 113]; *Для мене ні кохання, ні жалю В душі давно вже не змогла знайти* [36, с. 130].

Ця частка є основним засобом вираження заперечення в безособових реченнях із родовим відмінком іменників, що виражають обов'язкове доповнення: *Обдурить не може вже народу Ні чернець, ні піп, ні єзуїт* [36, с. 46]; *У світлий храм літератури Не ввійде ні один із них* [36, с. 82]; *Не згинуть думи вікові, Ні наша мова кришталева...* [36, с. 89].

Частка *ні* завдяки багатозначності може вживатися для градації, підсилення категоричності заперечення, виступаючи як інструмент негачії одного чи кількох додатків: *Та не подібен я до хана, Ні до князя, ні до царя* [36, с. 180]; *Ти у своїй понадлюдській рахубі Не долічив ні сил моїх, ні знань* [36, с. 209].

Також частка *ні* може слугувати еквівалентом речення при заперечній відповіді на запитання. У поезії Дмитра Павличка ця функція розкривається в повній мірі: *Дітоньки? Ні! Йван уже сивий* [36, с. 65]; *Ні, це не ті, що в їх портрети Вдивлявся ще у школі ти* [36, с. 80]; *Він встав і вийшов з ресторану. Ні, він не вернеться назад!* [36, с. 81]; *Ні, не буде Душі людської зігрівати* [36, с. 96]; *Ні не буде Братам колиски дарувати* [36, с. 97]; *О ні, я вам не дорікаю, рідні, Спасибі, що учили, як могли* [36, с. 128]; *Ні, я не егоїст! Я серце дав би,*

Щоб не замерз музика під вікном [36, с. 131].

Часом для підсилення заперечення письменник вдається до повторного вживання частки *ні*: **Ні, ні**, я не зробивсь актором, Я тільки клявся перейти [36, с. 200]. Або навіть дублює ціле речення: – *Твої, Іванихо, сини то?* – **Ні, не мої! Ні, не мої!** [36, с. 176].

Синонімом частки *ні* виступає підсилювально-заперечна частка *ані*, що утворилася в результаті злиття часток *а* і *ні*. Частка *ані*, як і *ні*, але з більшим ступенем категоричності може виражати повне заперечення в безособових реченнях з обов'язковим доповненням у формі родового відмінка іменника: *Не знайшов я золотого схову, **Ані** топірця, **ані** клейноду* [36, с. 42]; *А хто не має серця, пісні **ані** дому, Нехай візьме у мене що захоче* [36, с. 185]; *Мене не знищить туга **ані** зрада, Ненависна межа не вб'є мене* [36, с. 310].

Про синонімічність часток *ні* та *ані* говорить і той факт, що вони можуть вживатися в одній заперечній конструкції. Такі речення характерні й для поезії Д. Павличка: *Най собі сам на здоров'ячко п'є. Тут не зарадити: **ні** круть **ані** верть* [36, с. 65]; *Шукали тут ясного оборонця, Та не знайшли **ні** правди, **ані** сонця* [36, с. 141]; *Я не забуду **ані** слова, Я не забуду **ні** сльози* [36, с. 176]; *Тату, ти дав мені серце чуле й чутливе, як рана, Тим-то й не вийшло із мене **ані** опришка, **ні** пана* [36, с. 236]; *Я не кричав: “Кохана, повернись”. Я не чекав **ні** чуда, **ані** дива* [36, с. 305]; ***Ні** овес, **ні** пшеничка, **ні** бараболя, Не росте **ні** ромен, **ані** барвінок?* [36, с. 318]; *Робітничча сило нездоланна, Ти ж **ні** вдень **ані** вночі не спиш* [36, с. 324].

Дмитро Павличко для вираження заперечення активно використовує прийменник *без*, який вживається з родовим відмінком і позначає відсутність, видалення, позбавлення, зіставлення, заперечення кого-, чого-небудь: *Вересень! Воля! І доля ясна Кличе до школи, та вже **без** **наруги*** [36, с. 66]; *Лишився я **без** **долі**, Та через вісім літ Спинилась друга доля У нас коло воріт* [36, с. 85]; *Ще криче, – все те **без** **пуття**. Співаємо лишень життя* [36, с. 89]; *Маю світ **Без** **панів**, Маєш світ Плазунів* [36, с. 92]; *Жити мені **без** **праці** – Значить не жити!* [36, с. 95]; *Були роки **без** **літа і політку** – Зростались на*

сльоті снопи гнилі. Були роки, що на своїй землі Лишались ми **без хліба й заробітку** [36, с. 99]; *Хто тинявся у розпуці **Без землі**, – багатим став* [36, с. 102]; **Без оглядки** *Ти йшла собі, а в мене – згадки* [36, с. 124]; *Але не скаржусь, що на білий світ Я народивсь, як кажуть, **без сорочки*** [36, с. 130]; *Я тебе любив **без нього** Щирою любов'ю* [36, с. 133]; *Що цілував я Вчора **без тями*** [36, с. 134].

Частково-заперечну функцію у Дмитра Павличка виконує і прийменник *крім*, але лише тоді, коли він протиставляється якомусь ствердженню: *Ти нікого ще не цілувала, **Крім** сумних та кам'яних розп'ять* [36, с. 214]; *Так, ніби мій отець не мав душі І сам, **крім** їдла, не жадав нічого* [36, с. 465].

Активним засобом негачії в поезії Дмитра Павличка є предикативне слово *немає* (або його короткий варіант *нема*), яке вживається з додатком у родовому відмінку зі значенням відсутності когось або чогось: *Та чи зникне всетворяще горе, Як сказати, що **його нема**?! [36, с. 45]; Перелетіла пісня львівські мури, Бо **загорожі** для пісень **нема*** [36, с. 56]; *Та сказав багатій неситий, **Що роботи нема** тепер* [36, с. 58]; *Видно, для мене вже **ради нема*** [36, с. 58]; *Що тут робити? Додому біжу. **Батька немає** – поплівся у гори* [36, с. 68]; *Ще не стає, але вже небагато. Берко дозичить – **немає страху**...* [36, с. 69]; *Попід землею ходить повзком а, Але в душі **покірності нема*** [36, с. 93]; *Ти зрікся мови рідної. **Нема** Тепер у тебе **роду, ні народу*** [36, с. 98]; *Мій синку, **Нема** такого **зілля** на землі* [36, с. 121]; ***Нема оправдань** будівничим, Коли завалиться дім* [36, с. 138]; *Докаже раз назавжди, що **немає** Вірнішої **дружини**, ніж вона* [36, с. 178].

У заперечних конструкціях, в яких заперечна семантика передається за допомогою заперечного прислівника місця *ніде*, говориться про відсутність місця, де могла здійснитися дія, позначена головним членом: *Краще місце і шукати **ніде** Для катівні – папський темний льох* [36, с. 46]; *Тут він про милу вірші пише, Поет, не знаний ще **ніде*** [36, с. 78]; *Бо для такого праці **Не знайдеться ніде*** [36, с. 85]; *На світі не було **ніде** Такої зради й віроломства* [36, с. 117]; *Де не був – таких убогих **Не видав ніде** халуп* [36, с. 380].

У подібних синтаксичних конструкціях за допомогою заперечного прислівника *ніколи* може заперечуватися наявність часу для здійснення якої-небудь дії: *Бо ж забудь не зможу я ніколи Цю сопілку, як тебе, мій брате.* [36, с. 41]; *Ніколи я не відокремлю Себе від хлопської ріллі* [36, с. 90]; *Тим, що мріяти ніколи Про науку не могли б* [36, с. 102].

У поезії Дмитра Павличка часто трапляється заперечний прислівник *ніяк*: *О ви, “борці” за Україну! Я вас ніяк не нахвалю* [36, с. 111]; *Він збагнув нарешті, – Правди Не знайти йому ніяк* [36, с. 379]; *Людське життя – не книги чорновик, Не вирвеш слова звідтіля ніяк* [36, с. 392].

З метою посилення заперечного змісту загально-заперечних речень, у яких заперечується дія, виражена присудком, до їх складу, крім частки *не*, входять інші слова. Таку функцію виконує сполучник *і (й)* як в загально-заперечних конструкціях, так і в частково-заперечних, що вживається у значенні частки: *Хоч і не важко валізку нести* [36, с. 70]; *І рибку-мисль прудку руками він ловив, І не один він камінь відвалив* [36, с. 106]; *І не ховаюся в затоку, Де шумовиння і сміття* [36, с. 155].

Найуживанішими в заперечних реченнях є частки *вже (уже)*, *ще (іще)*, які сприяють посиленню заперечного змісту цілої конструкції: *Я зрозумів – носити в ньому Уже не зможу я любов* [36, с. 165]; *І блиснули на мене строго Уже не очі, а ножі* [35, с. 168]; *Вони самі усім розповідали, Що інквізитора уже нема* [36, с. 409].

Заперечні конструкції без посиленого заперечення трапляються у всіх функційних стилях української мови. Речення ж з посиленням запереченням є, як правило, належністю розмовного стилю.

Отже, сучасна українська літературна мова для вираження категорії заперечення має розвинуту систему граматичних засобів. У поезії Дмитра Павличка найчастіше з цією метою використовується заперечна частка *не*, уживання якої при будь-якому члені речення призводить до утворення частково- або загально-заперечної конструкції. У визначених типах синтаксичних побудов заперечення передається частками *ні*, *ані*. Ці частки, як і

інші службові слова, не мають лексичного значення, але вони служать для передачі заперечного значення всього речення. Заперечні частки препозитивні, вони, як правило, стоять перед заперечним членом речення. Заперечення на рівні речення виражається також за допомогою прийменника (без), прислівників (ніде, ніколи, ніяк), займенників (ніхто, нічого, ніякий, ніяка). Заперечна семантика синтаксичної конструкції виражається також предикативними словами *немає, нема*. Зазначені засоби вираження заперечення виконують різну функцію в організації простого речення: 1) заперечення може бути в реченні формально необхідним елементом; 2) наявність заперечення в реченні зумовлюється не будовою речення, а змістом інформації. Таке заперечення факультативне; 3) формальні засоби заперечення виражають ствердження.

Засоби вираження і посилення заперечення не утворюють якоїсь замкнутої групи слів. З одного боку, деякі з них вживаються все рідше і сприймаються носіями мови як застарілі, з іншого – засоби посилення заперечної семантики поповнюються новими словами. Найчастіше в поезії Д. Павличка вживаються частки *вже (уже), ще (іще)*, які надають реченню експресивного забарвлення і посилюють заперечний зміст речення. Таку функцію виконує також сполучник *і (й)*, який вживається у значенні частки, та заперечні займенники й прислівники із заперечними префіксами *ні-, ані-*.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЛІЦИТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ

І. ДРАЧА

3.1. Засоби вираження заперечення на словотвірному рівні

Творчість Івана Драча також відзначається багатством еспліцитних засобів вираження неґації.

Чільне місце для вираження заперечення у поезії І. Драча посідає префікс *не-*, який, насамперед, передає значення ‘повне заперечення того, що слово позначає без *не-*’: *Був день як день, і раптом – **непорядок**, Куфайку з-під лопаток – як ножем прошило.* [15, с. 1]; *Дні полохливі, і **невтішні**, І лаконічні, точні дні* [15, с. 3]; *Принишло сидить на гауптвахті солдатської кишені, **Невинна** золота фея жорстокого Апетиту.* [15, с. 3]; *Чи судилось лягти їй святими білими німбами На **нерозгадану** тайну пшеничної скибки* [15, с. 4]; *Була баба Корупчиха темна, **неграмотна**, Мені і досі її руки світять.* [15, с. 10]; *Та й пальці струнами – бринь-бринь – перебира. Не без **нечистого** були його прояви.* [15, с. 12]; *Були люде **невірнії**, Вони в Бога не вірили, А вірили у цмочище, У лютеє у змійще.* [15, с. 15]; *І тут, у злагодженій тиші, У церемоній строгий план, Коли й сніжинок шерхит дише **Непевністю** усіх пошан* [15, с. 21]; *Лелеки над жінками. **Незвичайні** Лелечать кола. Губ гірка зола. А чом у тебе очі, чом такі зачасні, Ти ж не лежиши – летиши, я чую шум крила.* [15, с. 22]; *Не було під крилами сторожі Отакої, як у двох в'язницях, А якісь **нелюдські** люті пристрої Нас стріляли – птахів і людей.* [15, с. 34]; *Та усмішка хіба Дніпром рождена, Слухняна павітру і **непокірна** вітру.* [15, с. 36]; *Вони стояли рівно, ряд у ряд, Немов патрони світла в патронташі За мною приїздили тричі, Аби забрати в **недалекий** Медісон.* [15, с. 36]; *Ми ночували десь на півдорозі. Я вправ як вбитий в **незнайомім** домі.* [15, с. 37]; *І ти тут лежиши гуцуле Патріархом **неканонічним** І мучеником навіки* [15, с. 39]; *Боже це ми Господи Овіяні пишком “черемхи” Пробиваємось за унсовцями*

Нестерпно немилосердно [15, с. 39]; *Все горить. І всім вогонь Треба загасити – Воду човником долонь На вогонь неситий!* [15, с. 41]; *Здається, ядерно вибухне з отих непокірних дум. А то регоче і тішиться, наче хлопчисько радий* [15, с. 41].

На відміну від поезії Д. Павличка, у творах І. Драча нами зафіксовано лише поодинокі вживання префікса *без-* у значенні ‘повне заперечення того, що слово позначає без префікса *без-*’: *А ті крила розкрасили поети, Щоб їх муза була не безкрила, На ті крила молились естети, І снилося небо порубаним крилам.* [15, с. 2]; *Безсмертний народ! Незнищимий народ! Навіщо їм вороги?! Вони – самі собі вороги!* [15, с. 46].

Натомість дуже часто І. Драч використовує префікс *без-* у складі конфіксів, які також виступають засобом негатиї на словотвірному рівні: *З київського технічного училища на Подолі, Захована у теплиці його саморобної валізки, Чи вона – забута, занедбана Цибулина Попелюшка, Що безіменно зітліє у шлунку якогось бонзи* [15, с. 4]; *А свічки густі, як вруна, А вдова безтямно юна, Аж горить рукав* [15, с. 4]; *Я пам'ятаю їх, барвінків, навесні. Цвіли вони, синющі, навесні, Такі блакитні, буйні, небоокі, Такі безжальні і такі жорстокі.* [15, с. 7]; *Хто був безсовісний, той лишався безсовісним, А вона кожного вузликом наділяла.* [15, с. 10]; *І думалось мені, коли він ще не знав, А може, знав, та про знання не відав Й собі самому, то мені гадалось: Чому такий він ніжно-безборонний?* [15, с. 15]; *Жінки інакші в серпні. Всім інакші. І дим в очах вже туманець – не чад. Звіваються слова, як дим, мізерні наші. Пізнай себе в очах – в безжальності свічад.* [15, с. 22]; *І тулять білий світ в безтямності до лона, І кожен погляд губиться в зорі.* [15, с. 22]; *Цей шум осокара вночі Безсонно мене по плечі Зеленим листком торкає Було життя – і немає Як шум осокара вночі* [15, с. 29]; *Сяйнувши світлом оченят бездонних, Малесенька, тонесенька калинонька Зробила кніксен, проказала тихо Калиною мовою з акцентом: – Я звусь – Калина, а тебе як звати?!* [15, с. 37]; *Донечко, доню! Кого ж я бороню?! Кого ж затулю я цим словом дурним? Донечку власну – таку ж безборонну* [15, с. 43].

Удається він і до непродуктивного з точки зору сучасної української мови префіксу ні-: *І за вуха підсмикували, Щоб росли ми нівроку... Тепер нікому, нікому, **нікому!*** [15, с. 5]; – *Не піду я, дитино, **нікуди**, А від хлопців, синок, це тобі* [15, с. 6]; *Не наступить **ніколи**. А машини **нічого** не бачать, І їм не пробачать бджоли.* [15, с. 31]; *І подивитись на Володимирську Дзвіниця Софії мазепинська Стріпує орла двоголового Але **ніяк** не стріпне не скине* [15, с. 39].

На відміну від поезії Дмитра Павличка, у віршах Івана Драча нами зафіксовано лиш одне використання афікса *зне-*, який вживається зі значенням ‘позбавити чого-небудь, звільнити або звільнитися від чогось, позбутися чогось’: *Чому так прагнеться побігти в його долю – В його єдину стокрилату долю – І лиш добро пустити в її крила, А зло одринутти, одкинути, **знебути!*** [15, с. 16].

Так само фіксуємо одне вживання префікса *недо-*, що надає слову значення неповноти, недостатності дії, стану, якості, відсутність потрібної міри: *А то підробили діда і шкутильгаєте з дідом. Ліниву свою **недолугість** за ним пускаєте слідом. А він вибухає і шпетить всю вашу дурну макітру І молододу круговертить. Молододу! Проти вітру!* [15, с. 41].

Проаналізувавши дібрані приклади вираження негатиї у творчості Івана Драча, можна дійти висновку, що на словотвірному рівні слова із заперечними афіксами поділяються на кілька груп:

- префікси, що виражають значення ‘повне заперечення того, що слово позначає без префікса’; у них заперечується наявність ознаки, названої безпрефіксною частиною. Це значення виражається за допомогою префіксів *не-, без-, ні-*;
- конфікси, які вживаються зі значенням ‘відсутність чого-небудь’;
- лексеми із заперечно-стверджувальним значенням, що передається префіксом *не-*;
- лексеми, які вживаються зі значенням ‘позбавити чого-небудь, звільнити або звільнитися від чогось, позбутися чогось’ за допомогою афікса

зне-;

– лексеми, які виражають різний ступінь неповноти ознаки, якості, дії за допомогою префікса *недо-*.

3.2 Засоби вираження заперечення на морфологічному та синтаксичному рівнях

Іван Драч уміло послуговується багатством української мови й часто вдається до використання частки *не* як одного із найпродуктивніших типів граматичної реалізації заперечення.

Не виконуючи номінативної функції частка *не* виступає формальним показником повного заперечення в реченні: *Нам розтинати дні ці карі До серцевини, до зорі, Куди не дійдуть яничари В облудній словоблудній грі.* [15, с. 2]; *Перо – це наша чорна доля, Все обійти і все знайти, Аж поки в головах тополя Не прошумить за два хрести.* [15, с. 3]; *Чи вона – забута, занедбана Цибулина Попелюшка, Що безіменно зітліє у шлунку якогось бонзи, Вона, золота-золотісінька, не знає* [15, с. 4]; *Так було вдів багато, Що школярів не вистачило. Мене аж в Підліс послали, До старої баби Параски.* [15, с. 5]; *Не піду я, дитино, нікуди, А від хлопців, синок, це тобі* [15, с. 6]; *З яким бігав я по городах І який аж до Праги добіг, Та не зміг повернутись додому* [15, с. 6]; *Це Володі, це Шурі, це Толі... – Так звільнився, аж я зітхнув, Не пекли вже кишені і руки* [15, с. 6]; *Я дивувався — як він, дерев'яний, Пропелер гордий, в силі полум'яний, Тріщить, шаліє, не спиняє лету Й несе, малий, весь цвинтар, як планету.* [15, с. 8]; *Я – жайвір по натурі. Син калини. Не втримаю в руці перо орлине, Хоч так мені, буває, закортить В орлині крила одягнути мить* [15, с. 8]; *Чому душа захланна, ненажера, Хай в іншим – щедра, тут же – хай напасть, І жодне на виміну не віддасть?!* [15, с. 9]; *Руки їй склали, не може зав'язати вузлика. Я не вірю у скатерки-самобранки, Вірю у вузлики баби Корупчихи* [15, с. 11]; *Усе розтрусив на великій дорозі, Стою на святому на сивім порозі, Хвилини завмерли. Стоять. Не течуть* [15, с. 11]; *А так співають,*

бувало, **не хотів**, Хіба проп'є до драної свитини Все рам'я і в корчемному гурті
Голосить, братця, голосом дитини [15, с. 12]; І думалось мені, коли він ще **не
знав**, А може, знав, та про знання **не відав** Й собі самому, то мені гадалось:
Чому такий він ніжно-безборонний? [15, с. 15]; Так хочеться його під руку
взяти І провести, щоб навіть лист каштана Не впав на його тишу золоту І **не
побив** її тяжким сліпучим громом? [15, с. 15]; Того й наука **не відає**, Як зозулі
зозулинець родять, По те по зозулине зіллячко Вночі мододиці приходять [15,
с. 24]; За що ж це я через тебе Ні разу весь вік **не женився**, За що ж це я через
тебе Увесь на зозулинець звівся! [15, с. 26]; А сторожа вже і **не чатує** – В
карти смалить та горілку дудлить, Все довіривши машинам мудрим, Навіть
кільцювання всього птаства [15, с. 33].

Особливістю поезії Івана Драча є вираження неґації у порівняльних
сполученнях за допомогою частки *не*.

У поєднанні з протиставним сполучником *а*, який інколи опускається,
речення набувають яскраво вираженого відтінка неґації й добре
закарбовуються у пам'яті: А йде вдова, чорним-чорна, Свічки сіє, страх
моторна, **Не роки** – віки [15, с. 4]; Дивлюсь – то **не ступа**, а гільза німецька, А
в гільзі – пшениченька наша незлецька, А роки-морочи даються знаки, І
пріють старі у чотири руки! [15, с. 11]; Може, все, що мене обімишило, – Лесті
зашморг, достатку шлея?! Тож мечем харалужним, **не шилом** Бий мене, щоб
отямився я [15, с. 18]; Жінки інакші в серпні. Всім інакші. І дим в очах вже
туманець – **не чад**. Звіваються слова, як дим, мізерні наші. Пізнай себе в очах –
в безжальності свічад [15, с. 22]; Лелеки над жінками. Незвичайні Лелечать
кола. Губ гірка зола. А чом у тебе очі, чом такі зачасні, Ти ж **не лежиш** –
летиш, я чую шум крила. [15, с. 22]; Щоб не назирила Текля, Язиката така
просторіка, Беру ж таки **не для кума**, А для свого ж беру чоловіка [15, с. 24];
Сміялись, реготали, були щасливі... А я, молодий, **не горбатий і не кривий**,
Бджолу обминав, задушену і живу [15, с. 31]; Я людиноптаством пролетів І
відчув **не стелю** – синє небо Вдарило у крила синім сяйвом [15, с. 34];
Повертаємо до Софії ліворуч Маршрут цей на небі складено **Не в Кабінеті**

*міністрів Перегнулись будинки київські [15, с. 39]; Горимо ми день за днем, Кричимо, що квітнем – **Не червоним** вже вогнем, А жовто-блакитним! [15, с. 41]; А будемо – така вже вдача Нірваниста, а **не ледача** [15, с. 47].*

Часом негацію посилює одночасне вживання заперечних прислівників з часткою *не*: *Старенькі, кривенькі, горбатенькі Дріботять поміж бджолами. Бджола на них теж **Не** наступить **ніколи** [15, с. 31]; Дзвіниця Софії мазепинська Стріпує орла двоголового Але **ніяк не** стріпне не скине [15, с. 39]; Бо ми молоді ще. Вмираємо молодими. **Ніяк не** здамо державного екзамену. Романтичні замки будуємо з диму. І димом розвіємось. Розстріляні сльозами [15, с. 45].*

На відміну від частки *не*, Іван Драч дуже рідко використовує заперечувальну частку *ні*, яка у його поезії переважно вживається для посилення градації заперечення: *Кого вже не возлюбить, то **ні-ні**, Його й пани вдягали-пригощали, Він все проп'є і знову в бур'яні Сидить, як цвяшок, і життя печалить [15, с. 12]; Чом мене? Я ж Вітчизни не зрадив, Я ж не зрікся **ні краплі** Дніпра, Це ж чому і чого вона ради Мою совість в полон забира?! [15, с. 18]; Бо там, аж на тому березі, Бо там, аж на тому боці, Живе кума його Текля І діда не має **ні в оці**, Не те що в своєму серці [15, с. 25]; **Ні разу** весь вік не женився, За що ж це я через тебе Увесь на зозулинець звівся! [15, с. 26].*

Поряд фіксуємо й уживання підсилювально-заперечної частки *ані*, що з більшим ступенем категоричності виражає повне заперечення в безособових реченнях з обов'язковим доповненням у формі родового відмінка іменника: *Кожен птах на крила по людині! Щоб були порожні всі в'язниці! Щоб ні в'язнів! Щоб **ані сторожі!** [15, с. 27].*

Прийменник *без*, який вживається з родовим відмінком і позначає відсутність, видалення, позбавлення, зіставлення, заперечення кого-, чого-небудь, також часто використовується письменником: *Троє червоних яблук винесла З того тьмотьменного льоху І **без слів** мені в руки тицьнула Троє червоних циганок [15, с. 6]; А діти все гасали по барвінку, Казились, толочили **без спочинку**. А що барвінок? Чи він мав казати, Що й він колись по них гайне*

гасати?! [15, с. 8]; Пекла баба Корупчиха пироги з калиною, Мені і досі світ без неї темний [15, с. 10]; Та й пальці струнами – бринь-бринь – перебира. Не без нечистого були його прояви [15, с. 12]; На серце впала божевільна тиша, Ви чуєте, як всюди дзвонить тиша, Як без **Тичини** тиша громом вибухає! Яка на світі тиша без **Тичини!** [15, с. 16]; А пісня без слова дзвінка та німая. І от стоїмо, як розгублені діти, Не знаєм, в яке ж себе слово подіти [15, с. 17]; Не одна уже б молодиця І козу б його подоїла, Та тільки йому й горобцеві Бабота ота без діла [15, с. 25]; Всі ластівки давно в польоті, – Чому ж без **вирію** вона? [15, с. 29]; Та вже тисячоліття нами котять. Та вічність чорна б'є без **каяття**. Що ж нами вродить? Нами й заскородять! Нема народу – то пощо життя? [15, с. 47].

Іван Драч часто використовує предикативне слово немає для вираження заперечного значення відсутності когось або чогось: І дні, яким **нема** відради, І виноградні теплі дні, Де тихо сплять старі досади, Зіщулившись на самім дні [15, с. 3]; І тихо вертається в серце з докорами, Де мноство пісень з тих докорів ростиме... Та тільки у Майбородів нема побратима. І в нього **немає**. І в мене **немає** [15, с. 17]; Вона тілом палахтіла, Воно серцем цокотіло. Криком кричу – вітер віє, Було лоша та й **немає**... [15, с. 21]; Цей шум осокара вночі Безсонно мене по плечі Зеленим листком торкає Було життя – і **немає** Як шум осокара вночі [15, с. 29]; Та вже тисячоліття нами котять. Та вічність чорна б'є без **каяття**. Що ж нами вродить? Нами й заскородять! **Нема** народу – то пощо життя? [15, с. 47]; В народу очі лізуть з лоба. Де тягне так, де – крадькома. Хай допікає лють і злоба. Мащини ж іншої **нема** [15, с. 48]; Так тяжко, аж **нема** що їсти, – Везуть цемент і пруть дошки, А ринви мідні, а дашки?! Хіба це всюди кагебісти?! [15, с. 48]; Будуються й клянуть державу, Що будуватись їм дала! **Нема** їм мітки і числа, Клянуть – розкрадену й іржаву [15, с. 48].

Для посилення неґації письменник часто вдається до часток уже (вже), які, уживаючись із заперечною часткою не, підвищують градацію заперечення: Так звільнився, аж я зітхнув, **Не** пекли **вже** кишені і руки. Пломенисті циганки

жаріли, Осявали весь клас, і всю школу [15, с. 6]; *Кого вже не возлюбить, то ні-ні, Його й пани вдягали-пригощали, Він все проп'є і знову в бур'яні Сидить, як цвяшок, і життя печалить* [15, с. 12]; *У мить оманну, мить гортанну День ледь фіалками запах, А сніг летів і вже не танув* [15, с. 22]; *Не одна уже б молодиця І козу б його подоїла, Та тільки йому й горобцеві Бабота ота без діла* [15, с. 25]; *А дід все грозить молодиці: – їй-богу, уже не витримаю, Підсиплю їй чемериці!* [15, с. 26]; *А сторожа вже і не чатує – В карти смалить та горілку дудлить, Все довіривши машинам мудрим, Навіть кільцювання всього птаства...* [15, с. 33].

Отже, серед граматичних засобів вираження заперечення у поезії Івана Драча найуживанішою є частка *не*, що виражає частково- або загальнозаперечне значення.

Поряд з часткою *не* часто вживається протиставний сполучник *а*, створюючи порівняльні конструкції з яскраво вираженим відтінком неґації.

Уживаючись поряд із часткою *не*, неґацію посилюють й такі прислівники як *ніяк, ніколи*.

Заперечувальна частка *ні*, на відміну від *не*, поетом вживається вкрай рідко й переважно виступає інструментом для посилення градації заперечення.

Підсилювально-заперечна частка *ані* у творчості письменника, як вже зазначалося, з більшим ступенем категоричності виражає повне заперечення в безособових реченнях з обов'язковим доповненням у формі родового відмінка іменника.

Украй продуктивним засобом вираження заперечення у поезії письменника є прийменник *без*, який вживається з родовим відмінком і позначає відсутність, видалення, позбавлення, зіставлення, заперечення кого-, чого-небудь.

Іван Драч часто вдається й до предикативного слова *немає*, а для посилення неґації письменник часто використовує частку *уже (вже)*.

ВИСНОВКИ

Заперечення – це універсальна лексико-граматична категорія, яка означає відсутність зв'язку між певними об'єктами реальної дійсності.

Заперечення виявляється на різних рівнях: лексичному, словотвірному, синтаксичному, фонетичному і має певну систему засобів вираження.

У поезії Д. Павличка та І. Драча широко представлені різноманітні експліцитні (словотворчі, морфологічні, синтаксичні) засоби вираження заперечення.

Серед словотворчих засобів вираження негації домінантою в обох письменників є префікс *не-*, який може надавати словам заперечного, заперечно-позитивного значення, або ж наділяти їх відтінком помірності: *Що то любов мою безмежну Стоптали так **необережно**; Наївний і **немудрий** то рядочок, Тепер такого, мабуть, я не втну; Десь **недалеко** мить щаслива, Мого життя найкраща мить; Ми ночували десь на півдорозі. Я впав як вбитий в **незнайомім** домі.*

Префікс *без-*, як і префікс *не-*, бере участь у творенні слів із різним характером заперечення й часто використовується Д. Павличком. Префікс *без-* має значення 'повне заперечення того, що слово позначає без цього префікса': *Над морем і **безкраїм** полем, – В мою карпатську сторону.* Слова з префіксом *без-* називають ознаку через вказівку на відсутність чого-небудь: *Ні до праці, ні до пісні – Білоручка **безталанна**.* Інколи цей формант уживається зі словами, які мають стверджувальне значення: *Лиш той сміх, що зветься народним, – Твій **безсмертний** і чесний талан!*

На відміну від поезії Д. Павличка, у творах І. Драча нами зафіксовано лише поодинокі вживання префікса *без-* у значенні 'повне заперечення того, що слово позначає без цього префікса': ***Безсмертний** народ! Незнищимий народ! Навіщо їм вороги?! Вони – самі собі вороги!*

Водночас І. Драч значно частіше використовує префікс *без-* у складі конфіксів для вираження негації на словотвірному рівні: *Хто був **безсовісний**,*

той лишався безсовісним, А вона кожного вузликом надіяла; І думалось мені, коли він ще не знав, А може, знав, та про знання не відав Й собі самому, то мені гадалось: Чому такий він ніжно-безборонний?; І тулять білий світ в безтямності до лона, І кожен погляд губиться в зорію.

Значення заперечення у творах Дмитра Павличка значно частіше виражається префіксами *ні-* та *ані-*. Перший служить для утворення невеликої кількості заперечних займенників і прислівників: *Хотів би я всі мови знати, Щоб не минути тут нікого*. Другий підсилює заперечення та додає лексемам емоційного забарвлення: *В тебе гарна жінка чень. – Та слуга **анітелень***.

Він також вдається до складного префікса *збез-*, який виступає синонімом префікса *обез-*: *А дівчину Марійку **Збезчестили** кати*.

Нами зафіксовано й префікс *зне-*, який характерний для дієслів, дієприкметників та віддієслівних іменників, вживається зі значенням 'позбавити чого-небудь, звільнити або звільнитися від чогось, позбутися чогось': *Я син комуніста. За це вчителі Мене **зневажають***. Поряд із ним письменник вживає оригінальний синонімічний формант *поне-*: *Мати дивилась на нинішній світ Так, як її **понедолені** предки*.

На відміну від поезії Дмитра Павличка, у віршах Івана Драча фіксуємо лиш одне використання префікса *зне-* у цьому значенні: *Чому так прагнеться побігти в його долю – В його єдину стокрилату долю – І лиш добро пустити в її крила, А зло одринуті, одкинути, **знебути**?!*

Так само нами зафіксовано одне вживання префікса *недо-*, що надає слову значення неповноти, недостатності дії, стану, якості, відсутність потрібної міри: *А то підробили діда і шкутильгаєте з дідом. Ліниву свою **недолугість** за ним пускаєте слідом. А він вибухає і шпетить всю вашу дурну макітру І молодод круговертить. Молодод! Проти вітру!*

Дмитро Павличко використовує цей префікс частіше: *Ще підбираєте **недопалки** сигар Та сміття мідяків за вередливим босом; Там офіцери – **недолюдки** злі – Били за те, що він хлопської віри*.

Серед запозичених афіксів нам вдалося зафіксувати тільки префікс

анти- і тільки у поезії Дмитра Павличка. Він виражає заперечення, протилежність, протидію, протиставлення: *Є антисвіт, немає антиправди; Все просто називається – брехня!*

Серед граматичних засобів вираження заперечення найпродуктивнішим у творах обох письменників є частка *не*.

Частка *не*, вжита перед присудком, або головним членом односкладного речення, виражає заперечення зв'язку між суб'єктом і предикатом: *Ще той папір-указ од часу не зотлів – Зосталась пам'ятка на подив людям здавна.* Також вона може вживатися з протиставними сполучниками *а, але, зате*: *Що ти із бідняків, а не з магнатів, Що ти синок не пана, а раба?!* Заперечний зміст речення посилюється, коли підмет виражений заперечним займенником, а присудок заперечується за допомогою частки *не*: *Ще в серці нашому ніхто не розлучив Шевченка гнів і Пушкіна невкірність.*

Значення обмеженого заперечення, невизначеності, неможливості завершити дію частка *не* має тоді, коли з'єднує форми одного слова, що виражають "невпевнене заперечення" або "невизначеність ознаки": *Слуги йдуть, хотів хто чи не хтів, – Срібна ложка важча від мачете.*

У творах обох письменників трапляються конструкції типу "не + числівник або іменник *раз*, що має кількісне значення", де формальний показник заперечення набуває значення 'багато': *Виріс у наймах. Не раз довелось Покуштувати малому київ.*

Дмитро Павличко значно частіше послуговується й часткою *ні*, що має заперечне значення тільки в імперативних і кількісних реченнях, наприклад, у сполученні з родовим кількості: *Ти зрікся мови рідної. Нема Тепер у тебе роду, ні народу.*

Частка *ні* в нього виступає основним засобом вираження заперечення в реченнях з родовим відмінком іменників, що виражають обов'язкове доповнення: *Не згинуть думи вікові, Ні наша мова кришталева...*

Ця частка може виступати інструментом негації одного чи кількох додатків, підсилюючи заперечення: *Та не подібен я до хана, Ні до князя, ні до*

царя.

Також частка *ні* може бути еквівалентом речення при заперечній відповіді на запитання: *Дітоньки? Ні! Йван уже сивий.*

Для підсилення заперечення поет дублює цю частку: **Ні, ні**, *я не зробивсь актором, Я тільки клявся перейти.* Або навіть усю синтаксичну конструкцію: – *Твої, Іванихо, сини то? – Ні, не мої! Ні, не мої!*

Синонімом частки *ні* у мовній тканині творів виступає підсилювально-заперечна частка *ані*: *А хто не має серця, пісні **ані** дому, Нехай візьме у мене що захоче.*

На відміну від Дмитра Павличка, Іван Драч дуже рідко використовує заперечувальну частку *ні*, яка у його поезії переважно вживається для посилення градації заперечення: *Кого вже не возлюбить, то **ні-ні**, Його й пани вдягали-пригощали, Він все проп'є і знову в бур'яні Сидить, як цвяшок, і життя печалить; Чом мене? Я ж Вітчизни не зрадив, Я ж не зрікся **ні краплі** Дніпра, Це ж чому і чого вона ради Мою совість в полон забира?!; Бо там, аж на тому березі, Бо там, аж на тому боці, Живе кума його Текля І діда не має **ні в оці**, Не те що в своєму серці; **Ні разу** весь вік не женився, За що ж це я через тебе Увесь на зозулинець звівся!*

Поряд фіксуємо й уживання І. Драчем підсилювально-заперечної частки *ані*, що з більшим ступенем категоричності виражає повне заперечення в безособових реченнях з обов'язковим доповненням у формі родового відмінка іменника: *Кожен птах на крила по людині! Щоб були порожні всі в'язниці! Щоб ні в'язнів! Щоб **ані сторожі!***

Обидва поети активно використовує прийменник *без*, який уживається з родовим відмінком: *Маю світ **Без панів**, Маєш світ Плазунів; На серце впала божевільна тиша, Ви чуєте, як всюди дзвонить тиша, Як **без Тичини** тиша громом вибухає! Яка на світі тиша **без Тичини!***

Прийменник *крім* як засіб вираження заперечення фіксуємо лише у поезії Дмитра Павличка. Він виконує частково-заперечну функцію коли входить до складу протиставних конструкцій: *Так, ніби мій отець не мав душі І сам, **крім***

їдла, не жадав нічого.

Заперечна семантика синтаксичної конструкції може реалізовуватися також предикативним словом *немає* (*нема*) у творчості обох письменників: *Докаже раз назавжди, що немає Вірнішої дружини, ніж вона; І дні, яким нема відради, І виноградні теплі дні, Де тихо сплять старі досади, Зіщулившись на самім дні.*

Засобом негачії виступають і різноманітні прислівники: *Тут він про милу вірші пише, Поет, не знаний ще ніде.*

У поезії І. Драча часом негачію посилює одночасне вживання заперечних прислівників з часткою *не*: *Старенькі, кривенькі, горбатенькі Дріботять поміж бджолами. Бджола на них теж **Не** наступить **ніколи**; Дзвіниця Софії мазепинська Стріпує орла двоголового Але **ніяк не** стріпне не скине; Бо ми молоді ще. Вмираємо молодими. **Ніяк не** здамо державного екзамену. Романтичні замки будуємо з диму. І димом розвіємось. Розстріляні сльозами.*

З метою посилення заперечного змісту загально-заперечних речень до їх складу, крім частки *не*, входять інші слова. За частотністю використання у поезії як Дмитра Павличка, так і Івана Драча чільне місце посідають частки *вже* (*уже*), *ще* (*іще*), які надають реченню експресивного забарвлення і посилюють заперечний зміст речення: *Вони самі усім розповідали, Що інквізитора **уже нема**; У мить оманну, мить гортанну День ледь фіалками запах, А сніг летів і **вже не танув**.*

У поезії Дмитра Павличка таку функцію виконує також сполучник *і* (*й*), який вживається у значенні частки, та заперечні займенники *й* прислівники: ***І не ховаюся в затоку, Де шумовиння і сміття.***

Ці засоби вираження заперечення виконують різну функцію в організації простого речення: заперечення може бути в реченні формально необхідним елементом; наявність заперечення в реченні зумовлюється не будовою речення, а змістом інформації, тобто таке заперечення є факультативним; формальні засоби заперечення виражають ствердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
2. Баган М. П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 68–75.
3. Баган М. П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 11–19.
4. Баган М. П. Функціональні параметри подвійного заперечення в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2006. № 4. С. 58–65.
5. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. Москва : Наука, 1983. 212 с.
6. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 736 с.
7. Вихованець І. Р. Знахідний відмінок у заперечних реченнях. *Синтаксична будова української мови*. Київ : Наукова думка, 1968. С. 108–120.
8. Гаврилова Г. Ф. Грамматическое отрицание как средство выражения социальных и этических авторских оценок. *Textus : избранное*. Ставрополь : Изд-во СГУ, 2004. С. 84–87.
9. Галкіна-Федорук Є. М. Заперечні речення в російській і українській мовах. *Українська мова в школі*. 1971. № 5. С. 26–30.
10. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
11. Данилова Е. А., Бондарчук Т. В. Негативная метафора и метафорическая негативность. *Культура народов Причерноморья*. 2001. № 19. С. 108–111.
12. Діброва В. А. Категорія заперечення в діловій англійській та українській мовах. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. Житомир, 2010. Вип. 51. С. 105–108.
13. Дідківська Л., Родніна Л. Словотвір, синонімія, стилістика. Київ : Наукова

думка, 1982. 170 с.

14. Дондуа К. Д. Грамматическое отрицание как проблема общего языкознания. Ленинград : Наука, 1975. 234 с.

15. Драч І. Ф. Крила : поезії. Харків : Фоліо, 2001. 75 с.

16. Дудик П. С. Слова-речення Так, Ні та їх синоніми. *Українська мова та література в школі*. 1972. № 4. С. 25–32.

17. Єрмоленко С. Я. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. 384 с.

18. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наук. думка, 1982. 210 с.

19. Загнітко А. П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія. *Лінгвістичні студії*. 2009. Вип. 19. С. 79–91.

20. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ “ВКФ” “БАО”, 2011. 992 с.

21. Кардаш Л. В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Переяслав-Хмельницький, 2008. 20 с.

22. Кардашук О., Гульпе О. Засоби вираження заперечення у творах Ю. Федьковича. *Науковий вісник Чернівецького у-ту*. Чернівці : Рута, 2005. Вип. 274–275. С. 358–364.

23. Кардашук О., Гураль М. Засоби вираження заперечення на словотвірному рівні у творах Ліни Костенко. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції “Семантика мови і тексту”*. Івано-Франківськ, 2006. С. 81–84.

24. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 188 с.

25. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.

26. Кришталюк Г. А. Заперечення в сучасному американському газетному дискурсі: функціональний та лінгвокогнітивний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Донецьк, 2009. 19 с.

27. Кривий А. Мовні засоби заперечення в аргументативному дискурсі. *Нова філологія* : збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. Вип. 30. С. 65–69.
28. Куц О. П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 16 с.
29. Ларина Т. А. Средства выражения и механизма функционирования имплицитного отрицания в современном французском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Киев, 1996. 165 с.
30. Лосев А. Ф. Типы отрицания. *Лосев А. Ф. Диалектика отрицания отрицания*. Москва : Политиздат, 1983. С. 149–170.
31. Ляховицкая Л. М. Структура и семантика имен существительных с отрицанием (на материале украинского и других славянских языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Киев, 1976. 24 с.
32. Озерова Н. Г. Заперечення. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. : Русанівський В. М. (співголова) та ін. Вид. 3-є, зі змінами і доп. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 201.
33. Озерова Н. Г. Заперечні слова. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. : Русанівський В. М. (співголова) та ін. Вид. 3-є, зі змінами і доп. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 201.
34. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. Киев : Наукова думка, 1978. 214 с.
35. Павличко Д. В. Вибрані твори : у 2 т. / редкол. : М. П. Заблюк та ін. ; авт. вступ. ст. М. Г. Жулинський. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2008. Т. 1. 604 с.
36. Павличко Д. В. Твори : у 3 т. / ред. О. С. Зеник ; авт. передм. В. П. Моренець. Київ : Дніпро, 1989. Т. 1. 501 с.
37. Панфилов В. З. Отрицание и его роль в конструировании структуры простого предложения и суждения. *Вопросы языкознания*. 1982. № 2. С. 36–49.
38. Паславська А. Й. До питання заперечення в логіці, філософії та лінгвістиці. *Іноземна філологія*. 1988. Вип. 92. С. 3–8.
39. Паславська А. Й. Заперечення в мовленнєвому онтогенезі. *Наукові*

записки. *Філологічні науки*. 2009. Вип. 81 (2). С. 231–234.

40. Паславська А. Й. Заперечення в українській та німецькій мовах: лінгводидактичний аспект. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2010. Вип. 5. С. 193–202.

41. Паславська А. Й. Заперечення та сфери його дії: семантика, синтактика, прагматика, просодика : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15. Київ, 2006. 36 с.

42. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 290 с.

43. Помірко Р. С., Паславська А. Й. Явище негативної полярності: типологічний аналіз. *Мовознавство*. 2003. № 4. С. 76–82.

44. Свиридова А. В. Функционирование категории отрицания и средства ее выражения в русском языке : монографія. Москва : Компания Супутник +, 2006. 165 с.

45. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.

46. Фінкель О. М. Прикметники з префіксом *без* і їх однокореневі антоніми. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 7. С. 22–26.

47. Bogusławski A. Aspekt i negacja. Warszawa, 2004. 330 s.

48. Gabbay Dov M. What is Negation? Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1999. 333 p.

49. Horn L. A. Natural history of negation. Chicago : Univ. of Chicago Press, 2001. 684 p.

50. Krifka M. The Semantics and Pragmatics of Negative Polarity Items. *Linguistic Analysis*. 1995. № 25. P. 209–357.

51. Watanabe A. The genesis of negative concord: syntax and morphology of negative doubling. *Linguistics Inquiry*. 2004. № 35. P. 559–612.